

Valgamaa

tervishoiuline kirjeldus.

Description sanitaire de l'arrondissement de Valga.

**Beschreibung der sanitären Verhältnisse des
Walkschen Kreises.**

Toimetaja — Rédacteur

Prof. A. Rammul.

T a r t u s , 1 9 3 3.

**E. V. Tervishoiuvalitsuse ja Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituudi
väljaanne.**

**Edition de l'Administration d'Hygiène de la République d'Estonie et de
l'Institut d'Hygiène de l'Université de Tartu (Dorpat).**

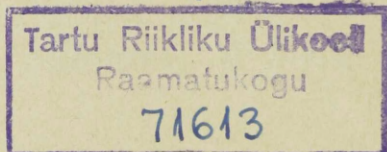
**Herausgegeben von der Sanitätsverwaltung der Republik Estland und
dem Hygienischen Institute der Universität Tartu (Dorpat).**

J. Mällo trükk, Tartus.

A- 8437

2

Sisukord.

Table des matières. Inhalt.

	lk. pg. Seite
Maateaduslik ülevaade	Aperçu géographique 7
	Geographische Übersicht
Geoloogiline ülevaade	Aperçu géologique 9
	Geologische Übersicht
Kliimaolud	Climat 11
	Klima
Elumajad, saunad jne.	Maisons d'habitation, maisons de bain etc. 15
	Wohnhäuser, Badestuben usw.
Joogivesi	Eau potable 19
	Trinkwasser
Koolid, ühingud ja muud	Ecoles, sociétés et autres 21
	Schulen, Organisationen usw.
Alevikud	Petits bourgs 25
	Kleine Flecken
Elanikud	Habitants 28
	Einwohner
Rahva tervishoid	Hygiène publique 35
	Öffentliches Gesundheitswesen
Loomatervishoid	Hygiène vétérinaire 52
	Veterinär-Hygiene
Valga linn	La ville de Valga 59
	Stadt Walk
Tõrva linn	La ville de Tõrva 69
	Stadt Tõrwa
Kirjandus	Bibliographie 73
	Literatur
Prantsuskeelne kokkuvõte	Resumé français 75
	Französische Zusammenfassung
Saksakeelne kokkuvõte	Resumé allemand 79
	Deutsche Zusammenfassung
Joogivee uurimuse tulemused	Analyses des eaux potables 83
	Trinkwasseruntersuchungen.

K a a s t ö ö l i s e d. — *Collaborateurs. Mitarbeiter.*

Valgamaa uurimisest või kirjeldusest on osa võtnud: dr. vet. A. Arras (loomatervishoid); dr. T. Bergmann (Tõrva linn); agr. J. Jaanhold (piimatalitused); dr. M. Kask (elumajad, osal. elanikud, väiksemad asulad j. t.); dr. E. Lasberg (rahvatervishoid); dr. ing. E. Leppik (Valga vesi ja kanalisatsioon); dr. nat. A. Luha (geoloog. osa); dr. E. Nerska; dr. A. Okas; stud. A. Paumees (Valga linn osal.); prof. A. Rammul (joogivesi, koolid, ühingud, osal. elanikud ja rahvatervishoid, prantsuskeelne kokkuvõte j. t.); dr. A. Reimann; cand. J. Sütt (meteorol. osa); dr. A. Tammark; prof. A. Tammekann (maatead. osa); dr. L. Volmer (sünnitusabi); lektor J. V. Veski (keel. korrektuur); dr. H. Zirk.

Tänu kõikidele isikutele ja asutistele, kes kaasa aidanud, iseäranis veel Valga linna- ja maavalitsusele, Loomatervishoiu osakonna direktorile dr. vet. K. Lind'ile j. t.

Valgamaa.

L'arrond. Valga. Walkscher Kreis.

Maateaduslik ülevaade.

Aperçu géographique. Geographische Übersicht.

Valgamaa — Eesti nooremaid maakondi, moodustatud peale Valga linna Eesti külge liitmist Viljandi-, Tartu- ja Võrumaa osadest — ulatub poolringina ümber riigipiiril asetseva Valga linna. Maakonna suurim pikkus loode-kagu sihis, rööbiti riigipiiriga on 75 km, suurim laius edela-kirde sihis aga 35 km. Maakonna pindala on ümmarguselt 1500 km², seega on Valgamaa Eesti kõige väiksem maakond.

Pinnaehituselt ei moodusta Valgamaa mingit iseseisvat tervikulist ala, vaid on jätkuks lõunapoolse Viljandi- ja Tartumaa tasandikkude ja piklikkude kõrgendikkude maale. Maapind maldub üldiselt lõunasse, Valga poole, nii et kõrgemad kohad jäävad maakonna põhjapiiri lähedusse, nagu Leenarti mägi Tartumaa rajal, mis kerkib 210 m kõrguseni üle merepinna. Ühtlasi on maapind siin kõige ebatasasem. Seda esiletoovad piklikud seljakutaolised kõrgendikud asetuvad kahes rühmas maakonna keskust läbivast V.-Emajõe orundist lääne ja ida pool. Need kõrgendikkude rühmad kujutavad ühelt poolt Viljandi- ja teiselt poolt Lõuna-Tartumaa kõrgustikkude jätku. Maakonna keskosa esineb laialdase liivatandikuna, kuna kagus tuleb reljeefis jällegi suurem vahelduvus nähtavale Karula kuplistiku näol, millest suurem osa asub aga juba Võrumaa piirides.

Veelahe, mis ulatub Karulast üle Kaagjärve Valga linnani, jagab Valgamaa kaheks suuruselt erinevaks vete valgalaiks. Suurem osa maakonnast kuulub V.-Emajõe ja seega Võrtsjärve vesikonda, vähem kagupoolne nurk aga Koiva jõe vesikonda. Suuremaiks keskusjõgedeks on mainitud V.-Emajõgi ja Koiva jõgi; viimane voolab ainult maakonna piiril. Neisse peajõgedesse saadab oma vee tihe lisajõgede võrk, milles on tähtsaimad läänest tulev Õhne jõgi, edelas Pedeli jõgi ja idas Mustjõgi. Valgamaa on rikas

järvedest, aga need on enamuses väikesed. Üle 1 km² pindalaga on ainult kaks järve, neistki kuulub osa Võrumaasse.

Taimkatte poolest on maakonna põhjapoolses osas valdamas kultuurmaistu laialdaste põllupindade ja niitude näol, kuna kagus (eriti Hargla kihelkonnas) sellevastu valitsevad suured metsad, mis jätkuvad edasi Lätimaal.

Valgamaa on keskmiselt tihedasti asustatud. Asustus koonduv peamiselt kultuurmaistu poolest rikkamasse põhjaossa, kust leiame peale tihedasti leviva maa-asulastiku ka mitu alevikku ja Tõrva linna (umbes 2500 elanikuga). Maakonnalinn Valga, mida lahutab tema endisest läti rahvastikuga tagamaast uus riigipiir, jääb nüüd poolitatuna maakonna ühele servale (57° 47' p. l. ja 26° 02' i. p. Greenwich'ist). Selle peale vaatamata on Valga Lõuna-Eesti tähtsamaid keskkohiti, eriti oma asendi tõttu Lõuna-Eesti raudteede ja maanteede sõlmena.

Geoloogiline ülevaade.

Aperçu géologique. Geologische Übersicht.

Valgamaa on ainuke Eesti maakondadest, mis tervena asub ühtlasel punase devoni liivakivi (Old Red) aluspinnal. Punane värv ja liivakivi koosseis on neid kihte ülekaalus iseloomustamas, kuid mitte ainumalt. Valga linna piirituslao puurauk, mis ulatub 165 m sügavuseni. läbistab isegi suures ülekaalus savikihte (127 meetrist, mis tuleb siin arvatavasti devooni arvele — ilma et ta tervena oleks läbipuuritud —, on 85 m savisid ja kõigest 42 m liivaseid kihte). On loomulik, et need savikihid on sügavama põhjavee liikumise seisukohast otsustava tähendusega, kui nad on pidevad ja laiaulatuselised. Seesugused on nimetatud puuraugu läbistatud savid 129—165 m sügavuses, kus asub sügavama põhjavee kiht. Teised, kõrgemad savikihid on nähtavasti vähema ulatusega, sest nad ei pea põhjavett. Säärane vähe pidev iseloom on neile devoonikihtidele iseloomulik.

Paksemad pudedad liivakivikihid devoonis näitavad paiguti koo-paid, mille õõnestamisel on tihti allikad tegevad. Samuti esineb pudedaid mergleid, mis võivad õõnestusele alistuda.

Mingi seesuguste õõnte sisselangemise arvele tuleb panna 1823. a. jaanuari lõpul Kuigatsis tuntud kohalik väike maaväring, millele kümme aastat hiljemini olla (kuid ebakindel) veel tervelt kolm tõuget järgnenud.

Devoni kihtide tekketingimused (soe, kuiv kliima) on tihti tekitanud arvamisi, et neis kihtides leidub keedusoola. Kaugemal Venemaal (Võšne-Volotšok) ilmub neist kihtidest tõepoolest soola-allikaid ja ka Irboska piirkonnas (v. Petserimaa) leidub — küll geoloogiliselt vähe nooremais kihtides — harilikku keedusoola kaast — kipsi. Ometi ei ole senised puurimised Eesti piires kuskil keedusoola avalikuks toonud. Vastuoks, sügavamad puurkaevud selles liivakivis annavad täiesti rahulõldavat vett.

Devoni liivakivi ei ole chituskivina kasustatav. Selle eest omavad sageli savi-vahekihid temas praktilist väärtust, vähemalt telliskivide valmistamise materjalina, aga leidub ka tulekindlaid teiseid.

See devoni aluspõhi on Valgamaa piires paksult kaetud jää-aegsete jää- ja jäävee-setetega. Ainult maakonna lääneosas, nagu

Helmes ja Õhne jõe kallastel, paljandub devoni liivakivi otse maapinnal. Kui paksu moreenkattega siin tegemist, on üksikasjalikult selgitamata, see kõigub aga õige suurtes piires — nullist kuni 70—80 meetrini. See kõikuv kvartääri paksus ja ka tema kiirelt muutuv koosseis — kruusad, savid, liivad — teevad pinnalähedase põhjavee olud väga vahelduvaks, mis väljendub eeskätt põhjavee pinna kõi-kuvas, sagedasti võrdlemisi suures sügavuses maapinnast, eriti neis maakonna osis, kus on tegemist vahelduva reljeefiga.

Sama nähtus põhjustab ka mullapinnaste mitmekesisuse, kus (A. Nõmmiku järgi) domineerivad küll nii rasked kui ka kerged Lõuna-Eesti mullad, aga Emajõe-Võrtsjärve piirkonnas ja Helmes maad annavad ka liivmuldadele, kuna maakonna lõunaosas esineb suuremal määral soostumist.

Kliimaolud.

Climat. Klima.

Valgamaa kuulub tervelt paras-kontinentaalse kliima valdkonda. Kogu maakond on oma iseloomult ühtlane ja seetõttu ei tundu ka erinevusi kliima suhtes, nagu seda võib märgata teistes maakonnis.

Valga maakonna kõrgus merepinnalt on kaunis ühtlane, nimelt 50—100 m. Seda ühtlust rikuvad ainult kitsas Väike-Emajõe soon 20—50 m ja väikese ulatuseline Hummuli kõrgustik 150—200 m kõrgusega. Maa aluspõhi on ühtlane, punasest liivakivist. See aluspõhi soodustab kuiva maapinna olemasolu. Siin puuduvad nimetamisväärased sood ja kõlbmatut maad seega peaaegu ei olegi. Suurem osa maapinnast on kasustatud põllumaaks. Metsa on Valgamaal rohkesti (30%). Metsad on kuivapoolsed. Üldiselt ühtib Valgamaa oma iseloomult Lõuna-Viljandimaaga, Lõuna-Tartumaaga ja Võrumaaga.

Ka kliima poolest ei erine Valgamaa nimetatud kodumaa-osadest. Kuigi Valgamaal puuduvad suuremad ilmajaamad, siiski on küllalt paarist vähemastki jaamast ilmastiku-ülevaate saamiseks.

Kliimaolude käsitlemiseks on kasustada pikema-ajalised vaatlusandmed viiest vihmajaamast: idaosas Sangaste (20 a.) ja Laanemetsa (12 a.), põhjapiiril Leebiku (24 a.), lääneosas Taagepera (26 a.) ja lõunapiirist mitte kaugel Lätimaal asuv Turnu mõisa (24 a.).

Nagu ülal tähendatud, puuduvad Valgamaal II järgu ilmajaamad. Seepärast pole võimalik esitada andmeid keskmise õhutemperatuuri kohta; tuleb piirduda ainult vihmajaamade hommikuste temperatuuriandmeiga (k. 8 h.), mis annavad, nagu teada, vähe madalama temperatuuri kui normaalne keskmine (3 korda päevas vaadeldud). Nagu teisteski maakonnis, on ka siin see vahe umbes $0,6^{\circ}$. Seega saaksime Valgamaa kohta aasta keskmiseks temperatuuriks $+4,8^{\circ}$, tähendab samasuguse kui Võrumaa madalamas osas ja Petserimaal.

1. tab. Hommikused temperatuurid.

Tempér. matinales. — Morgentemperaturen.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	A.
Sangaste	—6,9	—8,1	—4,9	2,8	10,2	15,1	16,6	14,8	9,2	4,0	—1,1	—4,9	3,9
Laanemetsa	—5,7	—6,9	—3,8	3,1	11,2	15,5	17,4	15,4	9,7	4,4	—0,5	—5,6	4,5
Leebiku	—6,1	—7,1	—4,1	2,8	10,8	15,4	17,0	15,0	10,1	5,0	—0,5	—4,5	4,5
Taagepera	—6,6	—7,8	—4,9	2,7	10,4	15,0	16,8	14,9	9,7	4,7	—0,6	—5,0	4,1
Turnu	—6,4	—7,5	—4,8	2,6	9,9	14,4	16,0	14,2	9,2	4,8	—0,5	—4,9	3,9
Keskm.	—6,3	—7,5	—4,5	2,8	10,5	15,1	16,8	14,9	9,6	4,6	—0,6	—5,0	4,2

Puraküla üldvaade üle Pedeli ürgoru Metsa tänava äärest. — *Vue de la rue de Metsa sur Puraküla.* — Puraküla von der Metsa-(Wald)-strasse gesehen.

Madalam temperatuur esineb Sangastes ja Turnus. Selle põhjust tuleb otsida kohalistest oludest. Sangaste asub Väike-Emajõe vesikonnas ja Turnu suure Tireli soo ääres. Teiste jaamade andmed aga on õige ühtlased ja iseloomustavad pea kogu maakonna temperatuuri. Üldiselt on Valgamaa temperatuur paar kümnendikku kraadi kõrgem kui Viljandi- ja Tartumaa oma. Ka paistab Valgamaa temperatuuri andmeist silma maakonna kontinentaalne ilme.

Sademetest poolest on Valgamaa vähe rikkam kui naabermaakonnad, ja seda ka arusaadaval põhjusel. Asudes lääne pool Lõuna-Tartumaa ja Võrumaa mäestikku püüab Valgamaa suure osa läänetuultest kaasakantavast niiskusest kinni. Üldiselt on mäestikkude läänepoolsed veerud ikka vihmarikkamad.

Sademetest jaotus talvisel ja suvisel poolaastal näitab kontinentaalkliima iseloomu. Talvel esineb $\frac{1}{3}$ kogu aasta sademest, suvel $\frac{2}{3}$, vahetult seega 1 : 2. Ainult Taageperas on vahetult suurem

2. tab. Sademete hulk mm.

Eau tombée en mm. — Niederschläge in mm.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	A.	T%	S%	T/S.
Laanemetsa	27	20	20	32	52	66	85	84	45	41	32	29	533	30	70	3:7
Sangaste	35	23	26	38	42	77	85	82	46	43	40	40	577	35	65	1:2
Leebiku	26	19	18	28	48	70	79	90	48	43	38	32	539	30	70	3:7
Taagepera	38	31	27	36	55	71	88	54	54	52	52	47	605	38	62	2:3
Turnu	32	24	23	33	50	68	77	87	52	46	45	41	578	34	66	1:2
Keskm.	32	24	23	33	49	70	83	79	49	45	41	38	566	33	67	1:2
%	5,6	4,2	4,0	6,0	8,7	12,4	14,6	14,5	8,6	7,9	7,3	6,6	100			

Puraküla üldvaade üle Pedeli ürgoru Metsa tänava äärest. — *Vue de la rue de Metsa sur Puraküla.* — Puraküla von der Metsa-(Wald)-strasse gesehen.

(2 : 3), mis on harilikult rannikule omane; seevastu on Leebikus ja Laanemetsas vahekord väiksem.

Sademete jaotuse poolest ühtib Valgamaa rohkem Võrumaaga kui teiste naabermaakonniga. Kuna Viljandi- ja Tartumaal esineb sademete maksimum augustis, on ta Valgamaal juulis. Ka juunis on siin sademeid rohkem kui nimetatud maakonnis. Teiste kuude sademete hulgad on pea sama suured, kui naabermaakonnis. Valgamaa asub sellel joonel, mida mööda liiguvad sagedamad suvised äikesed. Seetõttu on ka juunis ja juulis siin sademeid rohkem. Kõigi kolme suvekuu jooksul näib sademete protsent kaunis ühtlane olevat: 12,4%—14,6%. Sademete miinimum esineb, nagu mujalgi Eestis, märtsis. Ka veebruaris on pea niisama vähe sademeid kui märtsis.

Sademete sageduse kohta saame ülevaate järgnevast tabelist:

3. tab. Sajupäevade arv.

Nombre des jours avec eau tombée. — Anzahl der Tage mit Niederschlägen.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	A.
Laanemetsa	13	12	10	11	12	12	12	14	11	12	13	12	144
Sangaste	13	10	8	10	9	11	14	14	11	10	12	13	135
Leebiku	12	10	10	10	11	12	14	15	11	12	12	11	140
Taagepera	18	14	13	13	13	12	15	18	16	17	19	18	186
Turnu	14	11	10	10	11	12	14	15	14	13	15	14	153
Keskm.	14	11	10	11	11	12	14	15	13	13	14	14	152

Sademetete sagedus on Valgamaal väiksem kui Viljandi- ja Võrumaal ja umbes samasugune kui Petserimaal. Et aga sademetete hulk on naabermaakonniga võrreldes suurem, siis on sajud siin ägedama iseloomuga, mis ka arusaadav: äikest esineb sagedamini. Veebruarist juulini on keskmiselt üks kolmandik päevi sademetega, juulis ja augustis pooled päevad, septembris ja oktoobris vähem kui pooled ja novembrist veebruarini jälle pooled päevad.

Niiskus, pilvitus, päikesepaiste, tuul.

Kõigi nende kliimaelementide kohta puuduvad Valgamaalt täielikud andmed. Üldiselt võib kindlasti oletada, et need elemendid suuruselt kuigi tunduvalt ei esine naabermaakondade vastavaist elemendest. Domineerivad tuuled puhuvad, nagu kogu Lõuna-Eestis, läänest ja edelast. Need tuuled annavad suure osa kaasatoodud niiskusest enne Võrumaa mäestikku ära. Seega võiks arvata, et õhu relatiivne niiskus aasta keskmises on siin ka vähe suurem Võrumaa omast, nimelt 80% (Võrumaal 76%). Vähim on niiskus juunis (70%), suurim detsembris (90%).

Pilvitus ja päikesepaiste peaksid olema samasugused kui naabermaakonnas, sest nagu nägime, ei ole sajude sagedus suurema sademetehulga peale vaatamata siin mitte suurem. Pilvituse rohkuks võiks siis lugeda aastas 7 kümnendikku, talvel 8, suvel 6.

Päikesepaistet võiks arvata, samuti kui mujalgi, 40 selget päeva (alla $\frac{1}{4}$ taeva pilves) ja 160 pilves päeva (üle $\frac{3}{4}$ taeva pilves) aastas.

Et Valgamaal pole topograafiliselt suuremaid ebahütlusi, siis on ka tuulte jaotus üle maa ühtlane. Tuulte tugevuse kohta puuduvad andmed. Siin võib väga hästi maksvaks lugeda Tartu keskmise tuulekiiruse-normi 3,5 meetrit sekundis.

Tervishoiuliselt võib Valgamaa kliimat soodsaks lugeda. Maa-pinna devoni aluspõhi ei tingi vesise pinna ega seega soode tekki-mist. Kui metsarikas ja pealegi kuivade metsadega maa on Valgamaa suvitamiseks samuti soodus kui Võrumaagi.

Elumajad, saunad jne.

Maisons d'habitation, maisons de bain etc. — Wohnhäuser usw.

Valgamaa asulastiku tiheduse määrab ära kultuurmaistute levimine; üldiselt on Põhja-Valgmaal kõige rohkem kultuurmaistuid; nii on siin ka asulastik tihe, näit. Leebiku, Kuigatsi, Lõve, Helme, Jõgeveste, Keeni ja Laatre vallas; maakonna läänepoolsemas ja kaguosas, kus on vaevalt $\frac{1}{3}$ pindalast kultuurmaistute all, on ka asulastik hõredam; nii näit. Taagepera, Koorküla, Hummuli, Taheva jt. valdades.

Asulastik on rühmitatud pea eranditult üksik- ja erakõuküladena, mis jällegi tingitud maastiku iseloomust.

Valgamaa valdade 3 763 majast oli 1922. a. seinte materjaliks puu 90,8%-il, kivi 7,1%, segamaterjal 1,4% ja savi 0,7%. Katusematerjaliks on puu 84,0%, õled 9,0%, kivi 4,5%, papp, sega-, plekk ja muu materjal 2,5%.

Valgamaal on suur osa elumaju muist hooneist eraldi ehitatud, kuna vähem leidub elumaju rehe ja rehealusega ühe katuse all. Elumajas on 2—4 tuba ja köök — erilisi ehitusviise ei ole.

Põranda materjal oli 699 uuritud elumajas järgmine:

materjal:	laud	kivi	savi	muld
arv:	679	9	3	8
%:	97,2	1,3	0,4	1,1

Korras põrandaid oli 79,5% ja lagunenuid 20,5%. Nagu neist arvudest näha, on Valgamaal tervishoiuliselt mittesoovitavast materjalist põrandaid ainult 2,8%.

Seinte seesmiseks pinnaks oli katmata palk 49,8%, krohvitud seinu oli 45,1% ja paberiga kaetud 5,1%. Seinad olid kuivad 87,1% ja niisked 12,9%.

Elumajad olid rahuldavad 70,1%, mitterahuldavad 29,9%. Rahulolematuse põhjuseks oli lagunenuid olek 34,4%, halb ehitus 10,5%, kitsus 14,4% ja mitu rahulolematuse põhjust leidis 40,7%.

Sagedam akna klaasipinna ja põrandapinna suhe kõigub $\frac{1}{12}$ ja $\frac{1}{40}$ vahel: uuritud elumajust oli seesuguseid 83,8%, neist suhtega

$\frac{1}{12} - \frac{1}{20}$ 41,8%, $\frac{1}{20} - \frac{1}{40}$ 42,0%; suhtega kuni $\frac{1}{10}$, s. o. rahuldava suhtega, küllaldaselt valgustatud elumaju oli ainult 3,0%; 8,9%-il oli suhe isegi vähem kui $\frac{1}{40}$.

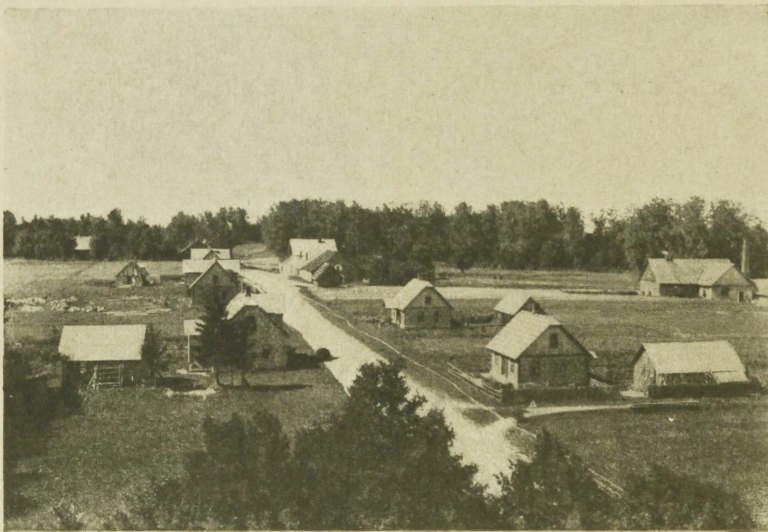
Elumajade valgustusolud olid järgmised:

1 m² akna klaasipinna peale tuli põrandapinda m².

Surface du logement par mètre carré de fenêtre.

Fussbodenfläche auf 1 m² Fensterfläche.

Elumajad — maisons, Wohnhäuser			
arv — nombre, Zahl %			
kuni 10	. . .	21	3,0
10—12	. . .	30	4,3
12—20	. . .	292	41,8
20—40	. . .	294	42,0
üle 40	. . .	62	8,9

Vaade Lüllemäe alevikule Karula kiriku tornist. — *Petit bourg de Lüllemäe.* —
Kleiner Flecken Lüllemäe.

Valgustussuhet $\frac{1}{12} - \frac{1}{40}$ põrandapinnast on leida rohkem Helme, Holdre, Keeni, Koorküla, Laanemetsa ja Sangaste vallas.

Eluruumide kõrgus Valgamaal oli järgmine:

4. tab. Elumajad, saunad, väljakäigukohad.

Maisons d'habit., maisons de bain et lieux d'aisance. — Wohnhäuser, Badestuben u. Klosette.

№ №	Valla nimetus <i>Communes rurales</i> Gemeinde	Valla elumajade üldarv <i>Nombre total des maisons</i>	Uuritud elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i>	Põrandad <i>Planchers</i>				Seinad <i>Murs</i>			Saunad <i>Bains</i>			Väljakäigukohad <i>Lieux d'aisance</i>		
				Materjal <i>Matériaux</i>				Materjal <i>Matériaux</i>			arv <i>nombre</i>	korsten <i>cheminée</i>		arv <i>nombre</i>	Elumajad, kus välja- käigukoht <i>Maisons d'habit.</i>	
				laud <i>planches</i>	kivi <i>pierre</i>	savi <i>argile</i>	muld <i>terre</i>	palk <i>bois</i>	krohvitud <i>mortier</i>	paberdatud <i>papier peint</i>		on <i>avec</i>	puudub <i>sans</i>		on <i>avec</i>	puudub <i>sans</i>
1.	Helme	189	44	43	—	—	1	21	19	4	39	10	29	38	28	16
2.	Holdre	68	25	23	—	—	2	12	12	1	16	6	10	12	12	13
3.	Hummuli	226	32	31	—	—	1	15	17	—	24	2	22	21	20	12
4.	Jõgeveste	129	33	33	—	—	—	10	20	3	24	6	18	9	7	26
5.	Kaagjärve	155	33	32	—	—	1	17	16	—	25	9	16	16	14	19
6.	Karula	326	60	55	4	1	—	34	26	—	34	8	26	25	23	37
7.	Keeni	114	21	21	—	—	—	13	7	1	6	2	4	8	8	13
8.	Koorküla	80	25	24	1	—	—	16	9	—	19	2	17	11	11	14
9.	Kuigatsi	484	33	32	1	—	—	11	15	7	25	3	22	28	27	6
10.	Laanemetsa	206	46	45	1	—	—	29	17	—	34	4	30	19	17	29
11.	Laatre	149	30	30	—	—	—	17	12	1	15	7	8	24	21	9
12.	Leebiku	90	36	36	—	—	—	8	26	2	21	7	14	24	22	14
13.	Lõve	110	52	52	—	—	—	22	25	5	48	14	34	30	30	22
14.	Patküla	123	45	44	—	—	1	16	26	3	40	20	20	22	19	26
15.	Sangaste	468	67	66	1	—	—	43	21	3	52	15	37	51	50	17
16.	Sooru	58	11	11	—	—	—	5	6	—	3	2	1	7	7	4
17.	Taagepera	193	54	52	—	—	2	30	22	2	45	6	39	31	28	26
18.	Taheva	167	21	18	1	2	—	9	10	2	17	4	13	13	11	10
19.	Tõlliste	150	31	31	—	—	—	20	9	2	18	4	14	12	10	21
Kokku Total		3485	699	679	9	3	8	348	315	36	505	131	374	401	365	334
%%			20,1	97,2	1,3	0,4	1,1	49,8	45,1	5,1	72,2	25,9	74,1	57,2	52,2	47,8

5. tab. Eluruumid.
Logements. — Wohnräume.

№ №	Valla nimetus <i>Communes rurales</i>	Mõdetud elanute arv <i>Logements mesurés</i> Untersuchte Wohnungen	Eluruumide kõrgus meetrites <i>Hauteur du logement en mètres</i> Höhe d. Räume				Õhuhulk ühe elaniku kohta kantmeetrites <i>Cube d'air par homme (en m³)</i> Luftkubus					Põranda pindala 1 m² aknaklaasi pinna kohta m²-trites <i>Surface du logement par mètre carré de fenêtres</i> Auf 1 m² Fensterfläche kommt Fussboden in m².						
			1,5—2,0	2,0—2,5	2,5—3,0	3,0 ja rohkem <i>et plus</i>	kuni 10 <i>moins de 10</i>	10—20	20—30	30—50	50 ja rohkem <i>et plus</i>	kuni 10 <i>moins de 10</i>	10—12	12—20	20—40	40—60	60—70	70 ja rohkem <i>et plus</i>
1.	Helme	44	3	20	20	1	3	8	13	13	7	1	—	27	14	2	—	—
2.	Holdre	25	—	15	9	1	—	6	5	8	6	—	—	8	17	—	—	—
3.	Hummuli	32	—	15	13	4	1	7	6	9	9	2	3	15	11	1	—	—
4.	Jõgeveste	33	—	10	20	3	3	6	5	11	8	—	2	11	18	2	—	—
5.	Kaagiärve	33	—	10	22	1	3	6	16	8	—	1	4	16	9	2	—	1
6.	Karula	60	—	15	43	2	4	25	17	13	1	1	6	25	24	3	—	1
7.	Keeni	21	—	7	12	2	1	9	6	4	1	—	—	6	10	3	—	2
8.	Koorküla	25	—	14	10	1	5	7	8	5	—	—	—	12	12	1	—	—
9.	Kuigatsi	33	—	19	13	1	1	4	8	10	10	1	1	11	15	1	2	2
10.	Laanemetsa	46	—	19	24	3	1	17	14	11	3	1	—	23	21	1	—	—
11.	Laatre	30	—	6	22	2	3	8	13	5	1	—	1	14	13	2	—	—
12.	Leebiku	36	5	14	13	4	3	11	6	11	5	4	2	15	11	4	—	—
13.	Lõve	52	—	23	28	1	2	7	15	19	9	3	4	22	19	3	—	1
14.	Patküla	45	4	18	18	5	7	2	11	9	16	1	2	18	18	3	1	2
15.	Sangaste	67	—	23	41	3	1	12	32	20	2	2	—	25	35	4	1	—
16.	Sooru	11	—	2	7	2	—	3	5	1	2	—	—	—	2	5	—	4
17.	Taagepera	54	3	24	25	2	1	12	9	19	13	1	1	24	23	4	—	1
18.	Taheva	21	—	5	15	1	2	2	7	8	2	2	2	7	8	2	—	—
19.	Tõlliste	31	—	9	19	3	7	11	10	2	1	1	2	13	14	—	1	—
Kokku Total		699	15	268	374	42	48	163	206	186	96	21	30	292	294	43	5	14
%%		100	2,2	38,3	53,5	6,0	6,9	23,3	29,5	26,6	13,7	3,0	4,3	41,8	42,0	6,1	0,7	2,1

Eluruumide kõrgus meetrites	Elumajad — <i>maisons, Wohnhäuser</i>	
<i>Hauteur du logem.</i>	arv — <i>nombre, Zahl</i>	%
<i>Höhe d. Wohnräume</i>		
1,5—2,0	15	2,2
2,0—2,5	268	38,3
2,5—3,0	374	53,5
3 ja rohkem	42	6,0
<i>et plus</i>		

Eluruumid 1,5—2,0 meetri kõrgusega leidsid Helme, Leebiku, Patküla ja Taagepera vallas. Tervishoiu nõuetele vastava — 2,5 m ja rohkema kõrgusega eluruumid leidsid võrdlemisi rohkesti, nimelt 59,5%.

Eluruumide avarus Valgamaal oli järgmine:

Elaniku kohta tulev õhuhulk	Elumajad — <i>maisons, Wohnhäuser</i>	
kantmeerites (m ³)	arv — <i>nombre, Zahl</i>	%
<i>Cube d'air par homme</i>		
<i>Luftkubus pro Mensch</i>		
kuni 10	48	6,9
10—20	163	23,3
20—30	206	29,5
30—50	186	26,6
50 ja rohkem	96	13,7
<i>et plus</i>		

Valgamaal (valdades ja alevikkudes) oli 1922. a. elanikke 28 425, elumaju 3763 ja neis oli 6222 korterit. Elumajade tihedus ühe km² peale oli 2,49; seega jäävad elumajade tiheduse poolest Valgamaast maha ainult Pärnu- (2,35) ja Virumaa (2,43).

Iga maja kohta tuli kortereid 1,7 ja elanikke 7,6, kuna iga korteri peale tuli 4,6 elanikku. Suurim arv elanikke elumajale tuli Koorküla (10,1), Kaagjärve (8,8) ja Karula (8,5) vallas, vähim Laanemetsa vallas (6,7).

Valgamaal tuleb 1 km² üldpinna peale, valdades ühes alevik-kudega, 18,8 elanikku.

Saunu oli Valgamaal 699 uuritud elumajal 505 ehk 72,2%. Saunad on ehitatud enamasti elumajast eraldi ja on kahte tüüpi: korstnaga ja ilma. Korstnata saunas on lahtise kerisega, laeta ahi ja suits pääseb kütmise ajal välja kas läbi avatud ukse või ukse kohal asuva avause, „lõhna-augu“. Vihtlemis-, pesemis- kui ka riietumisruum on üks, harva on saunal lahtine esik; korstnaga saunades leidub mõnikord elutuba, milles mõni vanainimene või vaene perekond elab. Sauna põrand on enamasti laudne.

Saunu oli korstnaga 131 ehk 25,9% ja korstnata 374 ehk 74,1%. Uued saunad ehitatakse pea alati korstnaga.

Saunas käiakse ühe ja kahe nädala takka, mustemate tööde ajal aga tingimata igal nädalal kord. Kellel enesel sauna ei ole peseb naabri saunas — vannides ei pesta. Saunaskäimisel etendab vihtlemine suurt osa; öeldakse: ei maksa sauna minnagi, kui vihelda ei saa. Suvel käiakse jõgedes ja järvedes suplemas ja pesemas.

Väljakäigukohti oli Valgamaal üldse 401-el ehk 57,4%-il uuritud elumajust. Läbikäidud elumajadest leidsid väljakäigukohad 365-el ehk 52,2%-il, kuna väljakäigukohad puudusid 334-al ehk 47,8%-il. Väljakäigukohtade tarviduse kohta on arusaamine puudulik; tihti on väljakäigukohad lohakuse või hoolimatuse tõttu ehitamata. Puudulikke väljakäigukohti oli 55-el ehk 13,7%-il; elumajast lahus oli väljakäigukohti 343 ehk 85,5% ja elumajaga ühe katuse all 58 ehk 14,5%. Väljakäigukohtade puudulikkuse põhjusiks oli: lagunenud seisukord, ukse, mustusekasti puudumine, lagunenud katus või põrand.

Elumaja lähima ümbruse, õue puhtuse hindamisel võeti arvesse, kas see oli pühitud ja loomade väljaheited kõrvaldatud, samuti praht, toidujäänused jne. Kui need nõuded olid rahuldatud, loeti õu puhtuse suhtes rahuldavaks. Rahuldav puhtus oli 574 õues ehk 82,1%-il, mitterahuldav 125-es ehk 17,9-il.

Eluruumide puhtus oli rahuldav 455 elumajas ehk 65,1%, mitterahuldav 244 ehk 34,9%.

Joogivesi.

Eau potable. Trinkwasser.

Valgamaa valdades on uuritud 100 joogiveeproovi, peale selle Valga linnas 41, kokku Valgamaal 141. Valdade 100 veevõtmis-ko-
hast uuritud veest osutus see 60-s (60%) heaks, 28-s (28%) kahtla-
seks ja 12-s (12%) halvaks. Valga linnas (vt. alamal Valga linn)
oli $\frac{1}{7}$ hea, $\frac{1}{7}$ kahtlane ja $\frac{5}{7}$, s. o. suurel enamikul uuritud veevõt-
mis-kohtadest, halb vesi. Raketega kaevusid on Valgamaal kõige
rohkem uuritud, nimelt 51 (51%); neist oli hea veega 32 (62,7%),
kahtlase veega 11 (21,5%) ja halva veega 8 (15,8%); 21 uuritud
pumpkaevu veest leiti 13 (61,9%) hea, 5 (23,8%) kahtlane ja 3 (15,3%)
halb olevat. 5-st puurkaevust oli 1-s hea ja 4-s halb vesi. 19-st all-
kast oli 14-s (73,7%) hea, 4-s (21,1%) kahtlane ja 1-s (5,2%) halb
vesi. 4 jõe, tiigi ja madala augu vesi loeti kahtlaseks. Kuni 30 mg
kloori 1 liitris vees leidus pooltes uuritud proovidest, 31—100 mg
1 liitris leidus ligikaudu $\frac{2}{5}$ -s proovidest ja ülejäägis 100 ja roh-
kem mg.

Vähesed karedusega veesid, s. o. kuni 10 saksa kraadi, oli selles
suhtes uuritud 98 proovist 14-s (14,4%), 10—20° oli 71 (72,4%),
20—30° 12 (12,2%) ja karedusega üle 30° 1 proov. Kaevude sügavus
kõigub suures enamuses 4 ja 8 m vahel. Orgaaniliste ainete lammu-
tamisel tekkivat ammoniaaki ja salpeetrishapet, mida tuleb harili-
kult reostamise tunnususteks lugeda, leidus 0—0,1—0,9 mg liitris vees;
suur osa veesid siiski ei sisaldanud üldse neid aineid või ainult väga
vähesel määral. Valgamaa salvkaevude kohta ei saa ütelda, et nad
väga halvad oleksid, olgugi et veeproovide väike hulk ei luba üldse
kindlaid järeldusi teha. Kuna teiste maakondade salvkaevudes oli
väga väiksel protsendil hea vesi, siis Valgamaa salvkaevudes on hea
vee protsent üle 60. Seda võiks seletada osalt sellega, et põhjavesi
asub üldiselt sügavamal, keskm. 4—8 m, ja et maapind oma savirik-
kuse tõttu pinnaveesid hästi läbi ei lase. Kuid vaatamata sellele ei
ole salvkaevud ikkagi mitte küllaldaselt kaitstud reostusvõimaluste
eest: puurakkeid tuleb asendada betoonraketega, kaevude ümbrust
tuleks veekindlaks teha või sillutada ning kõrgemaks teha, et reos-
tatud pinnavesi kaevu ei valguks, samuti tuleb hoolt kanda, et kari-
loomad kaevu lähedale ei pääseks.

6. tab. Veevõtmis-kohad ja vee omadus.

Provenance et qualité des eaux potables. — Entnahmestellen u. Beschaffenheit des Trinkwassers.

Nr. Nr.	Valla nimetus <i>Communes rurales</i>	Veevõtmis-koht <i>Proven. de l'eau</i>					Vee omadus <i>Qualité de l'eau</i>			
		Salvkaev <i>Puits à margelle</i>	Pumpkaev <i>Font. à pompe</i>	Puurkaev <i>Puits tubulaire</i>	Allikas <i>Source</i>	Jõgi, järv <i>Rivière, lac</i>	Hea <i>Bonne</i>	Kahtlane <i>suspecte</i>	Halb <i>Mauvaise</i>	Kokku <i>Total</i>
1.	Helme	6	3	—	—	—	5	4	—	9
2.	Holdre	6	—	—	1	—	4	2	1	7
3.	Hummuli	2	3	—	—	1	3	2	1	6
4.	Jõgeveste	2	2	—	1	1	1	4	1	6
5.	Kaagjärve	2	—	—	3	1	4	1	1	6
6.	Karula	4	3	1	5	1	6	3	5	14
7.	Koorküla	1	—	—	—	—	—	—	1	1
8.	Kuigatsi	—	—	—	1	—	—	1	—	1
9.	Laanemetsa	8	1	—	1	—	10	—	—	10
10.	Laatre	—	—	1	—	—	—	1	—	1
11.	Leebiku	5	—	1	1	—	4	2	1	7
12.	Lõve	3	3	—	1	—	6	1	—	7
13.	Patküla	—	—	1	—	—	—	1	—	1
14.	Sangaste	—	—	1	1	—	1	1	—	2
15.	Sooru	—	1	—	—	—	1	—	—	1
16.	Taagepera	5	5	—	1	—	6	4	1	11
17.	Taheva	6	—	—	—	—	5	1	—	6
18.	Tõlliste	1	—	—	3	—	4	—	—	4
Kokku <i>Total</i>		51	21	5	19	4	60	28	12	100
%		51	21	5	19	4	60	28	12	
Hea <i>Bonne</i>		abs. 32	13	1	14	—				
		% 62,7	61,9		73,7					
Kahtlane <i>Suspecte</i>		abs. 11	5	4	4	4				
		% 21,5	23,8		21,1					
Halb <i>Mauvaise</i>		abs. 8	3	—	1	—				
		% 15,8	15,3		5,2					

Koolid, ühingud ja muud.

Ecoles, sociétés et autres. Schulen, Organisationen usw.

Algkoole oli Valgamaal 1922./23. õppeaastal 39, klasse — 155 ja õpilasi 2 959; kui juurde arvata keskkoolide algklassid, oli klasside arv 157 ja õpilaste arv 3 042 ehk 100,0 õpilast iga 1000 elaniku kohta, kuna vastav ülemaakondlik arv oli 107 ja üleriiklik 111,7. Valgas oli 9 algkooli 40 klassi ja 1398 õpilasega või ühes keskkoolide algklassidega 56 klassi ja 1761 õpilast ehk 186,2 õpilast iga 1000 elaniku kohta.

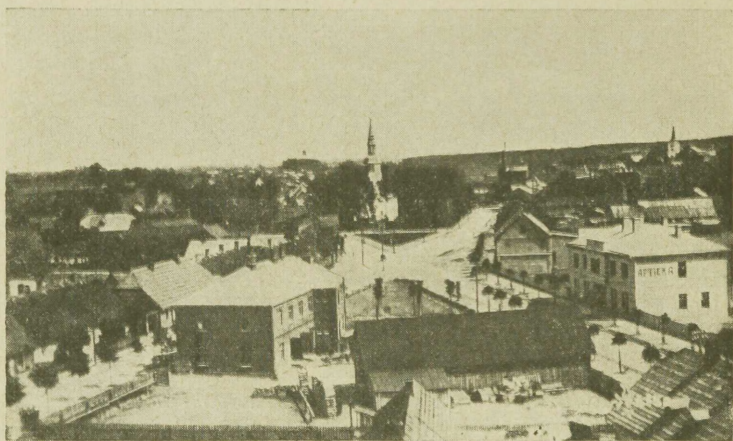
1930./31. õppeaastal oli Valgamaal 41 algkooli 231 klassi (124 klassikomplekti) ja 3 768 õpilasega. Kokku kulutati algkoolide peale 273 219 krooni. Valga linnas oli 9 algkooli 51 klassi (37 klassikomplekti) ja 1 135 õpilasega. Õpetajaid oli 46, iga õpetaja kohta tuli 25, iga klassi kohta 22 ja iga klassikomplekti kohta 31 õpilast. Algkoolide peale kulutati 90 940 krooni, iga õpilase peale 80,1 krooni. Tõrva linnas oli 2 algkooli, 12 klassi (11 klassikomplekti) ja 361 õpilast. Õpetajaid oli 13; iga õpetaja kohta tuli 28, iga klassi kohta 30 ja iga klassikomplekti kohta 33 õpilast. Kulused oli 26 204 krooni, iga õpilase peale 72,6 krooni. Maa-algkoole oli 30 kokku 168 klassi (76 klassikomplekti) ja 2 272 õpilasega. Õpetajaid oli 77; iga õpetaja kohta tuli 30, iga klassi kohta 14 ja iga klassikomplekti kohta 30 õpilast. Kulused oli 156 075 krooni, iga õpilase peale 68,7 krooni.

Keskkooled oli 1930./31. õppeaastal 5, neist 4 Valgas ja 1 Tõrvas, 32 klassi ja 735 õpilasega. Kokku kulutati keskkoolide peale 99 913 krooni. Valgas oli 4 keskkooli 27 klassi ja 563 õpilasega. Õpetajaid oli 53; iga klassi kohta tuli 21 õpilast. Kulused oli 4 keskkooli peale 75 965 krooni, iga õpilase peale 134,9 krooni. Tõrvas oli 1 keskkool 5 klassi ja 172 õpilasega. Õpetajaid oli 10. Iga klassi kohta tuli 34 õpilast. Kulused oli 23 948 krooni, iga õpilase peale 139,2 krooni.

Valgamaal on kokku 10 ühispiimatalitust, millest 3 on asutatud enne maailmasõda, ja nimelt Karula piimaühing 1912. a., Helme 1911. a., kuna Restu peab enda sünniaastaks isegi 1897. a. Teised 7 piimaühingut Valgamaal on kõik Eesti iseseisvuse ajal asutatud, 1922.—1925. a., s. o. Eesti piimanduse arenemise õitsemise aastail. Tähtis oleks ära märkida, et just neil aastail Eestis peaaegu kõik iseseisvuse ajal ellukutsutud piimaühingud on asutatud, millal või hin-

nad võrdlemata kõrgel seisis ja milline asjaolu just andis tõuget piimanduse suurejooneliseks arenemiseks.

Lõuna-Eesti kahest maakonnast — Võru ja Valga — on viimane piimanduse arenemise ja selle tööstuse ratsionaliseerimise suhtes oma idanaabrist tunduvalt ees. Valgamaa oma või kvaliteediga võistleb teiste maade hulgas esimeste reas, ta on neljandal kohal, — ta sai 1931. a. aasta keskmise punktide arvu kontrolljaama hindamisel 12,06, kuna üleriikl. keskmine on 12,03. 10 ühispiimatalituses oli kokku 711 liiget ja üldine piimatoojate arv oli 2 649. Seega on keskmiselt 1 ühingu kohta 71 liiget ja kokku 265 piimatoojat, kusjuures liikmete arv kogu piimatoojatest ainult 34% välja teeb. Võrdlemisi väike

Vaade Lätti-Valga südame-osast Eesti-Valga poole. — *Vue de la ville de Valk de Lettonie sur la ville de Valga d'Estonie.* — Blick auf Estnisch-Walk von Lettisch-Walk.

liikmete arv piimatoojatest on Valgamaal piimaühingute nõrgem kül. Kuid Valgamaa ühispiimatalitused on üle riigi oma piimahulga läbikäigu poolest keskmisest kõige suuremad. Nii oli 1930. a. Valgamaa ühispiimatal. keskm. piimaläbikäik 1 743 189 kg, kuna samal ajal üleriikl keskmine ühe piimatalituse kohta oli 1 101 700 kg. Peab tähendama, et piima läbikäigu poolest on Valgamaa ühispiimatalitused alati esimesel kohal püsinud. Võid valmistasid Valgamaa ühispiimatalitused 1930. a. 714 556 kg (kogu Eestis 13 662 241 kg). 1 kilogrammi või valmistamiseks tarvitati piima 24,4 kg (24,5). Piima kilogr. eest maksti keskmiselt 7,9 senti (7,4), 1 kg või müügist saadi keskmiselt 213 senti (212). Kontrolljaama hindamisel oli I sorti 90,88% (88,08), II sorti 8,30% (9,93). Siseturuvõid 0,82% (1,99) ning üldine keskmine pall 12,06 (12,03). Tähendab, oma suurte ja

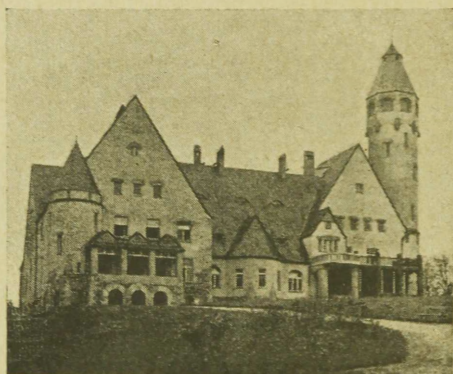
enam-vähem ratsionaalselt sisseseatud piimatalitustega sammub Valgamaa või kvaliteedilt kui ka või müügist saadud hinnaga teiste maade hulgas esirinnas, kuigi ta oma või peab saatma Tallinna võrdlemisi kaugelt, milline asjaolu ei jäta oma mõju avaldamata või kvaliteedile. Valgamaal on oma suurte ja elujõuliste ühispiimatalituste tõttu 10 piimatalitusest 9 I liigi piimatalitust ja 1 III liigi piimatal. (Sooru). Kuid selle peale vaatamata lasub nende piimaühingutel võrdlemisi suur võlakoores. Nimelt oli seal 1. jaan. 1931. a. üldse võlgasid 323 659,74 krooni, millest riiklikku laenu 65 940 krooni, mis keskmiselt 1 piimaühingu kohta teeb üldist võlga 32 366 kr. (20 573) ja riikl. laenu 6 594 kr. (4 579 kr.). Tähendab Valgamaal piimaühingud on võrdlemisi tugevasti võlgadega koormatud, mida praegusel või odavate hindade ajal raske tasuda. Ainult võla suurema osa üleviimine riiklikule laenule võimaldab neile praegust rasket aega, ilma vapustusteta läbi elada. Omakapitalide % passiva kogusummast oli Valgamaal 1. jaan. 1931. a. 53,47 (50,02). Tööstusekulud tegid 1930. a. üldlääbikäigust 16,32% välja (15,88). Et võlad suured on, siis on ka Valgamaa õige suure summa maksnud võlgade %%-ks, ja nimelt kokku 32 877,95 kr. (467 527,34) ehk keskmiselt ühe piimaühingu kohta 3 288,29 kr. (1 532,88). Ainult palkadeks makstud summa teeb üldistest tööstuskuludest välja 22,56% (24,66).

1931. a. eest ei ole piimaühingute aruannetest veel kokkuvõtte kontrolljaama poolt koostatud, kuid neist andmetest, mis juba olemas, nähtub, et suuri muudatusi ei ole olnud. Üks väiksem ühing, Sooru, kes oli ainuke III liigi piimatalitus Valgamaal, on 1931. a. kontrolljaama poolt maharegistreeritud. Seega jäi 1931. aastal Valgamaal 9 piimaühingut, kel oli liikmeid kokku 699 ehk keskmiselt 77, kuna piimatoojate arv oli 2 839 ehk keskm. 315. Piima toodi kokku 18 749 264 kg, seega keskmine piimaläbikäik 1 piimatalituse kohta teeb välja nimelt 2 083 250 kg. Võid valmistasid 9 ühispiimatalitust 770 843 kg. Seega ligi 10% rohkem kui 1930. a. 10 ühispiimat. Võlgasid jäi Valgamaa piimaühisustel 1. jaan. 1932. a.: riiklikku laenu 137 796,40 kr. ehk keskm. 15 310,71 kr. ja eravõlga 135 479,42 kr. ehk keskm. 15 053,27 kr. Seega on Valgamaa piimaühingud ühe aasta jooksul võlgasid vähendanud 50 383,92 krooni võrra ja eravõlgasid riikliku laenu peale ümber korraldanud, nii et 65 940 krooni asemel 1. jaan. 1931. a. on 1. jaan. 1932. a. 137 796,40 kr. Omakapit. % kogupassivast on keskmiselt 57,72 ja varandusest 73,24%.

Ühe piimaühingu kohta oli varandust keskmiselt 62 059,50 kr., millest kinnisvara 24 472,60 kr., vallasvara 37 511,87 ja muud varandust 75,05 kr. Omakapital oli keskm. 45 451,09 kr. Kõige värske-
mad andmed kontrollühingute tegevuse kohta on 1930./31. kontroll-
aasta eest. Juunis 1931. a. oli Valgamaal 12 kontrollühingut 228
liikmega ehk keskmiselt 19,0 (üleriikl. keskm. 23,2) ja 2 061 lehmaga

ehk keskm. 172 (181). Ühel liikmel oli keskm. lehma 9,0 (7,8). Kontrolli alla kuuluvate lehmade % üldarvust oli Valgamaal 12,7 (10,9). Seega on Valgamaa % suurem kui üleriikl. keskmine, kuna esimesel kohal on Järvamaa oma 18,3%-ga ja selle järele Viljandimaa — 17,1%-ga.

Valgamaa kontrollkarjade keskmine toodang oli 1930./31. a. k. a. 2 392 kg piima (üleriikl. keskm. 2 589) ja 88,03 kg võirasva (95,09) 3,68% rasvaga (3,67). Valgamaa oma kontrolli alla kuuluvate lehmade toodanguga ei saa kiidelda; temast on madalamal Saare-, Võru- ja Petserimaa, kuna kõrgema toodangutega on Harjumaa — 2 800 kg piima ja 100,71 kg võirasva ja Järvamaa 2 776 — 102,06.

Taagepera sanatoorium. — *Sanatorium de Taagepera.* — Wagenküllsches Sanatorium.

Nii kui Valgamaa oma suurte ja korralikkude ühispiimatalitustega on esimesel kohal, kipub ta sellevastu tõukarja arendusega ja seega karja toodangutega libisema viimaste hulka. Valgamaa tõukarjadest on friisid andnud keskmiselt 2 180 kg piima ja 69,0 kg võirasva, s. o. vähem kui kuskil mujal maal, kuna üleriikl. keskmine friisidel oli 3 382 kg piima ja 115,9 kg võirasva. Eesti punase tõukarja andmed Valgamaal on võrdlemisi paremad, ja nimelt: 2 943 kg piima ja 110,6 kg võirasva, kuna üleriikl. keskmine Eesti punase tõukarjal oli 3 082 — 115,2. Kontrolli alla kuuluvat maakarja Valgamaal ei ole.

Priipalu alevik.

Petit bourg de Priipalu. Kleiner Flecken Priipalu.

Priipalu alevik asub Kuigatsi vallas, 5 km Mägiste jaamast lääne pool. Alevik võtab enda alla ligi 17 ha-lise maa-ala, millest 4 ha ümber riigimaad. Aleviku tänavastiku moodustavad kolme tee osad ja nim. Priipalu-Puka, Priipalu-Sangaste ja alevikku Valga-Tartu maanteega ühendav tee.

Elumaju oli 1929. a. 50, neist 3 kivehitist; iga elumaja juurde on asutatud viljapuu-aiad. Elanikke oli 1922. a. 238, neist 102 meeste- ja 136 naisterahvast.

Kaevusid on umbes 20, suur jagu neist salvkaevud; väga paljud elanikest võtavad oma joogivee ap.-õigeusklike kiriku kaevust. Reovete eemaldamiseks kanalisatsiooni ei ole. Saunad on pea igal elumajal, enamik neist korstnata. Väljakäigukohad on pea iga elumaja juures; neist veetakse mustus juurvilja-aedade ja põldude väetamiseks.

Alevik kujutab enesest lähema ümbruse vaimlise ja seltskondliku keskuse. Siin asub ap.-õigeusu kirik, potiagentuur, algkool, tuletõrje-ühing ja haridusselts raamatukoguga. Tarbe ja toiduaineid saab sellekohastest kauplustest.

Puka alevik.

Petit bourg de Puka. Kleiner Flecken Pockenhof.

Puka alevik asub Kuigatsi vallas, Puka raudteejaama juures. Maanteedest on tähtsam Puka-Rebaste tee, mis on alevikus 800 m ulatusel munakividega sillutatud. Teised tänavad on sillutamata, kõnniteed puuduvad.

Aleviku all on maad üle 100 ha, sellest umbes 15 ha riigimaad; ülejäänud on eraomandus. Oma soodsa asukoha tõttu, raudtee ääres, on alevik õige elujõuline ja näitab alalist kasvamist. 1929. a. oli alevikus elumaju 91, 1922. a. 87; elumajad on suures enamuses ühekordsed, ainult 3 on kahekordsed; ehitusmaterjaliks on puu (1 kauplus on betoonist), katusematerjaliks sindlid, ainult kahel majal on plekk- ja neljal kivikatus. Iga maja juurde on soetatud juurvilja-

või puuvilja-aed. Elanikke oli 1922. a. 623, neist 298 meeste- ja 325 naisterahvast. 1929. a. 800.

Kaevud on pea iga elumaja juures, enamasti salvkaevud; kellel enesel kaev puudub, toob oma joogi- ja tarbevee naabri kaevust. Kanalisatsiooni ei ole, reovesi visatakse aedadesse või õuele. Pinnavee äravooluks on tänavate ääres lahtised kraavid. Väljakäigukohad on igal elumajal, 3 nendest on elumajaga ühe katuse all. Mustus veetakse aedadesse ja põldudele. Saunu on 10, 3 neist korstnaga; kellel oma sauna ei ole, käib naabri saunas.

Puka on oma ümbruskonnale tähtsaks tulunduslikuks ja seltskondlikuks keskuseks. Siin asuvad: postkontor, ühispank, apteek, 6-kl. algkool, vaestemaja, restoran, hobuse-postijaam, raudteejaam, riigiviina- ja õlleladu, koorejaam, lauatööstus, jahuveski, kompvekitööstus ja veel mõned väiksemad tööstused. Kauplusi on 16. Siin asub jaoskonna-arst ja ämmaemand. Peale selle on siin teotsemas terve rida seltskondlikke ja ühiskondlikke organisatsioone.

Soe alevik.

Petit bourg de Soe. Kleiner Flecken Soe.

Soe alevik asub Hummuli vallas, umbes poolel maal Valga ja Tõrva vahel. Lähem raudteejaam, Sangaste, asub 12 km ida pool. Alevikku läbib Valga-Viljandi postitee, mis selles osas moodustab aleviku peatäna. Teiseks tänavaks on Jõgeveste poole viiva tee algus. Tänavate üldpikkus on 1,6 km ja nad on kogu ulatuses munakividega sillutatud; kõnniteed puuduvad. Alevik võtab enda alla ligikaudu 80 ha-lise maa-ala.

Elumaju oli 1929. a. 47, neist 1 kahekordne. Kortereid oli 92, neist 3 kahe toa ja köögiga ja 3 kolme toa ja köögiga.

Elanikke oli 1922. a. üldrahvalugemise ajal 313, neist 146 meeste- ja 167 naisterahvast.

Veevõtmiskohti on 38, neist 4 pump- ja 34 salvkaevu. Reovesi visatakse lihtsalt õue või aeda. Saunu on 6, neist 2 korstnaga. Väljakäigu kohti on 43 — kõik elumajast eraldi; kellel enesel ei ole sauna või väljakäigukohta, tarvitab teiste omi. Alevikus asub 3 kauplust ja 2 pagariäri; peale selle on siin postiagentuur, tuletõrjeselts ja rahvaraamatukogu. Lähem arst, jaoskonnaarst, asub Tõrvas (14 km).

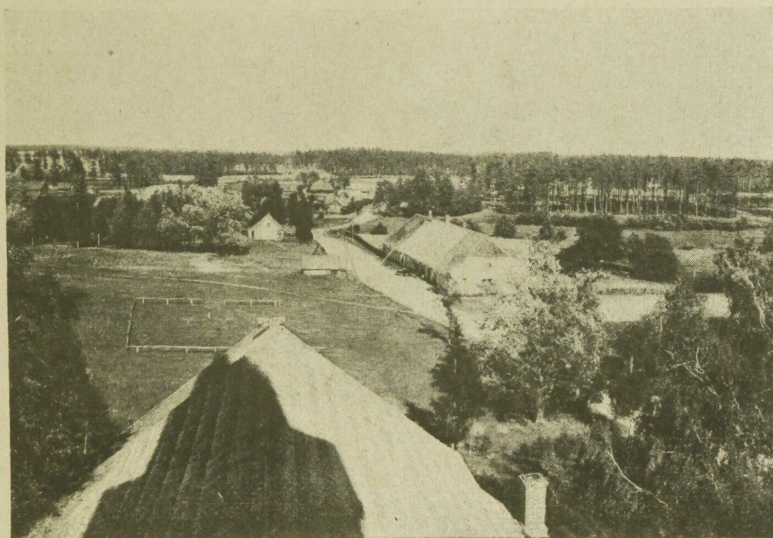
Tsirgulinna alevik.

Petit bourg de Tsirgulinna. Kleiner Flecken Tsirgulinna.

Tsirgulinna alevik asub Laatre vallas, otse Sangaste raudteejaama juures. Teda läbib ka Valga-Võru maantee, mis on alevikus 1 km pikkusel munakividega sillutatud.

Alevik võtab enda alla umbes 45 ha-lise maa-ala, millest umbes 30 ha riigimaad alles 1927. a. juurde planeeriti; ülejäänud maa on eraomandus. Aleviku soodsa asukoha tõttu areneb ta võrdlemisi jõudsasti. Nii oli 1922. a. alevikus 50 elumaja, 1929. a. aga 66. Samuti on elanikkude arv nende aastate sees jõudsasti kasvanud: 1922. aastal oli neid 331 (142 m. ja 189 n.), aga 1. I. 1929. a. 450.

Elumajade ehitusmaterjaliks on puu; katuseiks on 2-el plekk, ühel kivi, ülejäänutel sindelkatused. Pooled majadest on väljastpoolt laudadega vooderdatud. Majade taga asuvad õued või aiad.

Vaade Hargla kiriku tornist idasse. — *Vue prise de la tour d'église de Hargla.*
— Aussicht vom Hargelschen Kirchturme.

Väljakäigukohad on suurel enamikul elumajast eraldi, õues. Saunu on umbes 30, neist suur osa korstnata. Kaevusid on 40 ümber, neist 1 puurkaev, teised kõik salvkaevud.

Alevik kujutab enesest tööstuslikku, vaimlist ja seltskondlikku keskust. Suurematest tööstustest on siin 2 telliskivitehast, üks 30-ne, teine 50-ne töölisega; peale nende on veel mõned väiksemad. Muudest ettevõttest ja asutisist oleksid nimetada: 8 kauplust, restoran, postkontor, apteek, 6-kl. algkool. Alevikus teotseb 1 era-arst. Seltse ja ühinguid on terve rida: tuletõrje-ühing, rahvaraamatukoguselts, spordiselts, töölisteühing.

Elanikud.

Habitants. — Einwohner.

Valgamaal elas 1922. a. rahvalugemise andmete järgi 39 690 elanikku, neist 18 319 meeste- ja 21 371 naisterahvast. Valdades ühes alevikkudega elas 28 425 elanikku, neist 13 273 meeste- ja 15 152 naisterahvast (Rahvalug. andm. vihk X).

Perekonnaseisu suhtes jagunes Valgamaa rahvastik järgmiselt: vallalisi oli 54,3%, s. o. 0,5% vähem üleriiklikust; vallalisi mehi oli 57,6% (10 545), neist 0—14-aastasi 26,4% (4 832), 15-a. ja vanemaid 31,2% (5 713); naised — 51,5% (10 994), neist 0—14-aastasi 22,8% (4 860), 15-aastasi ja vanemaid 28,7% (6 134). Seega oli abielu ealiste vallaliste naiste ülekaal sama-ealistest meestest 421. Abielus oli üldse 37,0% (14 690); meestest 39,5%, naistest 34,9%; leski oli üldse 8,6%, meestest 2,8%, naistest 13,5%. Sõjas sai palju abielu-mehi surma, naiste eluiga on pikem ja meeslesed abielluvad sagedamini, seetõttu on naisleski rohkem. Lahutatuid oli 0,1%, meestest 0,1% ja naistest 0,1%.

Rahvastiku rahvuslik koosseis oli Valgamaal järgmine: eestlasi 90,0%, venelasi 2%, sakslasi 0,8%, juute 1,1% ja muid 6,1%. Muude rahvuste all on äramärgitud enamasti lätlased.

Valgamaa elanikest oli luteriusulisi 73,8%, ap.-õigeusulisi 24,3%, rooma-katoliku usulisi 0,2%, baptiste 0,1%, muid ristiusulisi ja ristiusu-lahkudesse kuuluvaid 0,2%, juudiusulisi 1,0% ja väljaspool uske olijaid 0,4%.

Kui võrrelda Valgamaa valdade elanikkude rühmitust tööharude järgi vastavate üleriiklikkude arvudega (viimased arvud sulgudes), saame järgmise pildi: põllumajanduses laiemas mõttes tegevaid 75,3% (80,6%), tööstuses 9,0% (7,7%), kaubanduses 1,1% (0,8%), transpordi ja sideme alal 2,5% (1,1%), ühiskondlikus tegevuses 2,4% (2,0%), majateenijaid, vahelduva töö-alaga ja mitmes tööharus töötavaid isikuid 5,2% (4,6%), neist majateenijaid 0,7% (0,6%), väljaspool loendatud tööharusid seisvaid isikuid 2,6% (1,9%).

Sellest näeme, et Valgamaa valdades, võrreldes üleriiklikkude arvudega on tervelt 5,3% võrra vähem elanikke põllumajanduses tegevad, kuna kõigis teistes tööühmitistes teotseb 0,1—1,4% võrra rohkem isikuid. Jagades põllumajanduse üksikuisse alaharudesse

leiaime, et põllumajapidamises, mis piiriteldud vilja kasvatamise ja loomade pidamisega, on registreeritud 21 124 (96,1%), aianduses ja mesinduses 60 (0,3%), metsanduses 759 (3,5%) ja kalanduses 30 (0,1%) inimest. Valgamaal on 4,9% kõigist riigi põllumaist, ja põllumajandusega teotsevat rahvast asub seal 8,2%. Iga 100 hektaari põllumaa kohta tuleb põllumajapidamises tegevaid 81,3 inimest, ainult Saare- (116,0) ja Läänemaal (88,1) on see arv suurem.

Ühiskondlik kihitus põllumajanduses on Valgamaal järgmiselt välja kujunenud: peremehi alaliselt palgatud töölistega on 27,7%, peremehi ilma alaliselt palgatud töölisteta 47,3%, palgalisi töölisi ja teenijaid 25,0%. Vastavad üleriiklikud arvud on: 19,1%, 66,5% ja 14,4%. Seega on Valgamaal protsentuaalselt peremehi alaliselt palgatud töölistega kõige rohkem; see oleneb majapidamiste suuruselt; nii seisab Valgamaa esikohal ka siin: ühe majapidamise kohta tuleb keskmiselt 15,8 ha põllumaad. Keskmine perekond on Valgamaal 4,4-liikmeline.

Pimedaid, kurte, tummi ja kurtummi oli 1922. a. rahvalugemise andmeil Valgamaal 187 ehk iga 10 000 elaniku kohta 47, neist pimedaid 93 isikut, s. o. iga 10 000 elaniku kohta 23,4 isikut. Vastavad üleriiklikud arvud olid 47,5 ja 19,6. Vaimuhaigete arv oli 123 ehk iga 10 000 elaniku kohta 31, kuna see üleriiklikult oli 31,2. Nii on Valgamaal kurte, tummi, kurtummi ja vaimuhaigeid suhteliselt vähem kui üle riigi.

Osaline või täieline käte või jalgade puudumine registreeriti 1922. a. rahvalugemisel 66 isikul ehk 16,6-l iga 10 000 elaniku kohta, mis arv ulatub vähe üle üleriikliku 16,2. Valgamaal registreerisid 1922. a. ametlikud arstid prof. A. Lüüs'i andmeil (Kirj. nr. 8) 37 ja Valgas 7 vigast last 0—19 a. vanuseni, kelle vigasuse sagedama põhjustena märgiti luu- ja liigesetiisikus ja halvatused.

1924. a. sõjaväest lahkunud 8 628 sõduri-eestlase kehapikkuse mõõtude läbitöötamisel (Nik. Köstner, kirj. nr. 4) osutas 290 Valgamaalt pärit oleva sõduri kehapikkuse aritmeetiline keskmine väikseimaks teiste maakondade arvudega võrreldes, nimelt 168,94 sm, kuna teiste maakondade vastavad arvud kõikusid 173,29 sm. (Läänemaa 774 sõduri mõõt) ja 169,43 sm vahel (Petserimaa 213 sõduri mõõt) ja üldkeskmine oli 171,252 sm.

Kutsealuste noormeeste tervislise seisukorra kohta saame teatud pildi meie kaitsevääringkonna komisjonide aruandeist (andmed saadud Kaitseväe tervishoiuosakonnast; vt. ka Kirj. nr 5 Eesti Demograafia, vihk 4; Rahvastik ja tervishoid Eestis, 1930. lk. 180—189). 1921.—28. a., s. o. 8 a-l tunnistati kutsealustest Valgamaalt ühes linnaga kõlbulikuks kaitseväe rивisse keskmiselt 76,7% (75,5%) ja rivotuks (s. o. väiksemate vigadega noormehed) 2,8% (3,17%), kokku

79,5% (78,72%)* ehk 0,78% võrra üle üleriikliku arvu. Haiguste ja vigasuste pärast vabastati komisjonides 6,8% (6,52%) kutsealuseist ja 0,7% (1,16%) noorsõdureist väeossa ilmunisel. 1928. a. oli kaitseväge vastuvõetute arv 85,5% (84,8%), vabastatute ja haiguste või vigasuste pärast maakaitseväge III järku arvatute arv 7,1% (5,9%); ajapikendust said haiguste ja vigasuste pärast 1,7% (1,8%), hariduse täiendamiseks 3,8% (4,8%), muil põhjusil 1,9% (1,7%).

Haiguse ja vigasuse pärast vabastamise sagedamaiks põhjusteks olid selgroo, niuete ja teiste liigeste arenemisvead 21,4% (11,5%), hingamiseldite haigused ja tuberkuloos 18,3% (21,9%), suurte liigeste liikumatus ja nende puuded 15,1% (12,0%), käte ja jalgade vead 12,1% (9,8%), silmade puuded ja haigused 12,1% (8,9%), vaimu- ja erguhaigused 6,0% (12,5%), vereringe-elundite haigused 6,0% (9,4%), kõhuelundite ja päraka vead 6,0% (1,8%).

Rii ded ja ja lan õud. Riietusel leiab tarvitamist peamiselt kodukootud riie, kas villane, poolvillane, linane või harvemini takune. Viimasel ajal hakatakse lina kallinemise tõttu pesuks riiet ostma, ka naisterahva riietusel suureneb ostetud riide tarvitamine; tihti lastakse riie omast materjalist väljas kududa. Meesterahvad kannavad pea aasta läbi villaseid riideid, ainult kuumemal ajal olakse särgiväel ja linastes või takustes tööpükstes. Naisterahvaste undrukud on enamasti villased, pluusid enamasti kergemast riidest; nooremad naisterahvad eelistavad ostetud riie. Üldiselt püütakse riietuses eeskujuga võtta linnast. Rahvariided puuduvad.

Töö juures kantakse enamasti pastlaid — suvel jalarättidega, talvel sukkadega. Saapad on pühapäevasteks jalanõudeks, pidule, külla ja linnaminekuks.

Vä lim us. Välimuselt püütakse linlaste moodi olla: mehed ei kasvata habet ega lase juukseid pikaks kasvada, üksikud vanemad mehed kannavad täishabet. Naisterahvail leidub pikki juukseid, mis enneleeriaegsetel põimikutena seljal ripuvad, pealeleeriaegsetel ja abiellunutel aga kuklasse keeratakse. Poisipea levib viimasel ajal.

I h u p u h t u s e e e s t h o o l i t s e m i n e. Mustemate tööde puhul ja kuumal ajal käiakse enamasti igal nädalal saunas, muul ajal osalt üle nädala ja harvemini. Vannispesemisest suurt ei hoolita. Pesemisel etendab vihtlemine suurt osa, mis toimub enne pesemist seebi ja nuustikuga. Kus jõed ja järved läheduses, seal käiakse soojal ajal neis pesemas ja suplemas.

Joovastavate jookide tarvitamise üle Valgamaal annab ülevaate järgmine tabel:

*) Sulgudes üleriiklikud andmed.

7. tab. Valgamaal ühes Valga ja Tõrvaga müüdud piiritus ja viin
1920.—1930. a.

Alcool (95°) et eau-de-vie vendus en 1920—30 en l'arr. Valga.

*Spiritus und Branntwein Verkauf im Walkschen Kreise
in d. J. 1920—1930.*

Aasta		Kraadide arv tšekkide järgi, res- toranidele ja vaba- müügil	Kokku		Iga el. kohta piirit. l. Par un habitant d'alcool absol. litr. Sp. in l. auf 1 Einwohner
			kraadides <i>degrés</i> <i>Grade</i>	liitrit abs. piiritust <i>alcool absol. litres</i> <i>Absol. Spiritus in</i> <i>Litern</i>	
1920. a.	tšekid	439 720,87			
	restoran	16 152,2	455 873,07	58 807,62	1,462
1921. a.	tšekid	1 140 398,72			
	restoran	191 395,66	1 331 794,38	171 801,47	4,270
1922. a.	tšekid	991 710,77			
	restoran	227 450,63	1 219 161,40	157 271,82	3,909
1923. a.	tšekid	944 711,1			
	restoran	259 465,66	1 204 176,76	155 338,80	3,861
1924. a.	tšekid	750 224,8			
	restoran	172 105,179	922 329,979	118 980,57	2,957
1925. a.	tšekid	656 781,4			
	restoran	170 926,6	827 708	106 774,33	2,654
1926. a.	vabamüük	884 726,15	884 726,15	114 129,67	2,836
1.I 1927.—1.IV 1927. a.	vabamüük	209 172	209 172	26 983,19	0,671
1.IV 1927.—1.IV 1928. a.	vabamüük	975 771	975 771	125 874,46	3,128
1.IV 1928.—1.IV 1929. a.	vabamüük	817 122	817 122	105 408,74	2,620
1.IV 1929.—1.IV 1930. a.	vabamüük	753 421	753 421	97 191,31	2,415

1 liiter piiritust = 7,7235° (kraadi).

ou 0,308 litr. eau-de-vie 40°.

1 kraad piiritust = 0,129 liitrit piiritust.

1 liiter viina (40°) = 3,252° (kraadi)

1 toop piiritust = 9,4999° (kraadi).

1 toop viina = 3,9999 6°.

1 liiter = 0,813 toopi.

1 kraad = 0,308 liitrit viina.

1 *degré alcool* = 0,129 litr. *alcool. abs.*

1 toop = 1,23 liitrit.

Alkoholi tarvitamise kohta saame ligikaudse pildi 7. tabelist, millest näeme, et viinapoodidest ja restoranidest ostetud piirituse ja viina hulk oli 1920. a. 1,462 liitrit absoluutset piiritust iga elaniku kohta. Järgmisel aastal näeme järsku tõusu 4,270 liitrile; pärast seda algab järk-järguline tagasiminev väikeste kõikumistega ja 1929./30. a. tuli iga elaniku kohta 2,415 liitrit absoluutset piiritust. Ka vabamüügi esimestel aastatel pole märgata erist tõusu. Õlle,

napside ja veinide tarvitamine tõstab küll tarvitatud alkoholi hulka, niisama kui kodus valmistatud alkoholsed joogidki, kuid üldpilti see suurt ei muuda, pealegi ei saa neid alkoholsed jooke maakondade järgi arvestada.

Võrreldes teiste maakondadega seisab Valgamaa alkoholi tarvitamises keskmiste seas. Võttes aluseks 40° viina hinna 1930. a. näeme, et iga elaniku kohta tuleb kulusid viina ja piirituse peale 7—20 krooni aastas.

Piirituse ja viina kõrval on tähtis koht koduõllel, mida valmistatakse suuremaiks pühiks, perekonna ja talgupidudeks. Pidustus- tel ja igasugustel koosviibimistel ei puudu pea kunagi viin ja õlu. Suur osa täiskasvanud meestest suitsetab, neile järele ahvides suitsetavad tihti 13—14-aastased poisikesedki. Enamasti suitsetatakse paberosse, piipu suitsetavad mõned vanemad mehed.

Küla-tantsupidusid peetakse võrdlemisi vähe, neid on välja tõrjunud seltskondlikkude organisatsioonide jne. pidu-õhtud. Viimas- tel on alkoholi tarvitamine võrdlemisi väike; kaklusi juhtub harva.

Laatu peetakse Helme, Holdre, Hummuli, Karula, Laatre, Sangaste, Taagepera ja Taheva vallas, osalt 2—3 korda aastas. Suure- mad laadad on Helmes ja Sangastes, mis kujunevad suurteks rahva- pidudeks, kuhu peale linnast tulnud laadakaupmeeste, mustlaste jne. suurel määral rahvast kokku voolab tervest kihelkonnast. Teised laadad on kohalise tähtsusega. Viinatarvitamine on laatadel harilik asi nii liikude tegemisel kui ka muidu. Laadalt koju sõitjad on tihti joobnud ja mõnigi kord juhtub kaklusi.

Ajutisi elukoha muudatusi tuleb harva ette — sõidetakse mõneks päevaks heinale, kui heinamaa asub kaugemal. Suveks tuuakse kar- juseid ja suvelisi linnadest ja alevitest.

Toiduained saadakse enamasti kõik omast majapidamisest. Pea- toiduaineiks on leib, kartulid ja tangud; lihatoidust sea- ja lamba- liha, piima tarvitatakse kooritult, või viiakse enamasti linna, samuti munad. Kartuleid tarvitatakse koorega, kusjuures selle kõrvale te- hakse mitmesuguseid kastmeid, või süüakse kartuleid heeringa või silkudega; kooritud kartuleid keedetakse ja süüakse lihaga, ka sup- pides on tihti kartuleid. Odratangu lisatakse suppilede, keedetakse odratangu-putru, jõuluks valmistatakse tanguvorsti. Kaunviljadest kasvatatakse vähesel määral hernest ja uba, mis enamasti kamajahu valmistamiseks ära tarvitatakse. Suvel tarvitatakse rohkem piima- toite, talvel lihatoite. Kohvi ja teed juuakse rohkem talvel, mil piima on vähe; magustamiseks tarvitatakse suhkrut.

Lihatoidudest tarvitatakse sea-, lamba- ja harvemini vasikaliha. Sealiha soolatakse tugevasti sisse või suitsetatakse, suitsusingid hoi- takse alal saunas või aidas vilja sees. Loomatapmisajaks on sügis; lambaliha tarvitatakse kohe ära, sealiha jääb talveks. Vasikaid ta-

petakse kevadel; suuremalt jaolt müüakse vasikaliha ära. Kalu on kohalistes jõgedes ja järvedes vähesel määral saadaval.

Ostetakse: suhkrut, saiajahu, riisi, mannat, heeringaid, silke ja muud.

Toiduvalmistajaks on perenaine. Harilikult süüakse kolm korda päevas: kell 8—9 on keskhommik, kell 1—2 lõuna, õhtusöök päikese loojenemise aegu. Suvel süüakse kell 5—6 hommikueinet, mis koosneb võileivast ja piimast, harva on veel viies sööma-aeg: õhtueine. Enamasti süüakse ühiseist savianumaist, ainult supi jaoks, ja seegi ainult supi jahutamiseks, on igal sööjal oma kauss või taldrik. Sööjatel on tihti noad omast käest; kahvlit harilikult ei tarvita. Lusikad on puust ja alumiiniumist.

Eluviis raseduse ajal. Rasedad hoiudvad lühikest aega enne sünnitamist raskemast tööst, harva lõpetatakse töö mõni päev enne sünnitamist. Sünnitusabi annavad enamasti külaeided, ainult raskemal juhtudel pöördatakse ämmaemanda või arsti poole. Lapsevoodi-aeg ei kesta harilikult mitte üle 2 nädala.

Rinnalapsed. Rinnalapsed pannakse ikka mähkmetesse ja hoitakse nii neid 2 kuud. Neid pestakse esialgu igapäev leige veega. Harilikult toidetakse imikuid emarinnaga, kuni ühe aastani, seejuures alatakse aga ligitoitmisega juba 2—3-kuuselt, andes neile lahjendatud lehmapiima pudelist ja vähe hiljemini tummi ja pudi, pakutakse rinnalapsele isegi kõike seda, mis ise süüakse. Rahustamiseks antakse kumminisa või riidenutsu imeda. Hälle ja laes rippuvaid kiike leidub pea ühevõrdselt. Lapse katsutakse varakult kõndima ja kõnelema õpetada; kui nad juba kõnnivad, siis jäetakse nad suurema järelevaatuse ja hooleta, saadetakse vanemate lastega karja juurde ja 6—7-aastaselt pannakse neid iseseisvalt karja hoidma.

Ebausk ja mitmesugused kunstid on veel küllaldaselt levinud ja tihtigi ustakse maatarga nõiasõnadesse ning muusse vigurdamisse rohkem kui arsti retseptisse. Pea igas vallas leidub rahvaarste, kes arstivad rohtudega ja sõnadega, panevad kuppu, asetavad sooni paigale, parandavad nikastust ja roosi.

Sünnitusabi andmises (dr. L. Volmer, kirj. 19) erineb Valgamaa õige tunduvalt teistest maakondadest sünnitusabi andjate valikuga. Muidu võime märgata siingi, nagu teisteski maakondades, arstliku personaali abi poole pöördumise sagenemist ja seda õige suurel määral. Arvatavasti on selleks suuresti kaasa mõjunud arstiteaduslike teadmete populariseerimine, rahva üldine haridusliku taseme tõus ja vististi ka ainelise hüveolu stabiliseerumine. Dr. L. Volmer'i andmeist 1922.—1927. a. näeme, et 1922. a. toimusid arstliku personaali abiga 34,7% sünnitustest. 1927. aastal tõusis see arv kahekordseks, nimelt 69,4%-ni. Valgamaa on sünnitusabi saamises arstlikult personaalilt suurte sammudega keskmistest, võiks

öelda — isegi viimastest ridadest etteotsa jõudnud, ainult Harjumaal seisab veel Valgamaast ees. Siin võib ütelda, et usaldus külaeetede sünnitusabi andmisel on täitsa kadunud (ka rahvameditsiini leidub Valgamaal võrreldes teiste maakondadega väga vähe).

Haigemajades toimunud sünnituste arv on võrdlemisi väike, olgugi et näitab järjekindlat tõusu 0,5%-ilt 2,5%-ile; mis silma torkab, on arstide abi tarvitamise sagedus, mis tõusis 1922. a. 6,8%-ilt 25,0%-ile 1927. a., — üheski teises maakonnas ei ole see protsent nii suur — keskmiselt 14,6%; arsti ja ämmaemanda üheaegne tarvitamine püsis enam-vähem ühtlasel tasemel, kõikudes 0,9 ja 4,0% vahel, keskmiselt 1,8%; ämmaemandate abi tarvitamine näitas püsivat tõusu 25,8%-ilt 37,9%-ile, keskmiselt 30,6%.

Surnult sündinute arv kõikus neil aastail 8 ja 20 vahel; ei saa sedastada mingisugust seost surnult sündinute arvu ja arstliku personali abi tarvitamise sageduse vahel. Sünnituste arv on selleks ka liialt väike.

8. tab. Sünnitusabi andmine.

Secours obstétricaux. — Geburtshilfe.

Aasta — Année — Jahr	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Abiandmisviis — Secours obstétr.						
Art der Geburtshilfe						
Haigemaja — Hôpital — Krankenhaus	0,5	0,6	1,3	1,0	1,0	2,5
Arst — Médecin — Arzt	6,8	9,7	11,8	13,8	20,4	25,0
Arst ja ämmaemand — Médecin et sage-femme — Arzt u. Hebamme	1,6	1,9	1,3	1,2	0,9	4,0
Ämmaemand — Sage-femme — Hebamme	25,8	34,7	27,1	27,6	30,5	37,9
Arstliku personali abiga üldse — Accouchem. avec secours médicaux — Mit Hilfe ärztl. Personals	34,7	46,9	41,5	43,6	52,8	69,4
Arstliku personali abita — Accouchem. sans secours médicaux — Ohne Hilfe ärztl. Personals	65,3	53,1	58,5	56,4	47,2	30,6
Surnult sündinuid absoluut-arvudes — morts-nés — Totgeborene	16	15	11	20	8	20

Rahvatervishoid.

Hygiène publique. — Öffentliches Gesundheitswesen.

1922. a. rahvalugemise andmeil oli Valgamaal üldse 39 690 elanikku, neist 18 319 meest ja 21 371 naist; sellest elanikkude arvust asus Valga linnas 9 455: 4 251 meest ja 5 204 naist.

9. tab. Sündimus Valgamaal 1923.—30. a.

Naissances en arrond. de Valga en 1923—1930. a. — Geburtlichkeit im Walkschen Kreise 1923—30.

	Sündinute arv — <i>Enfants nés vivants</i>											
	1923				1924				1925			
	P. G.	T. F.	Kokku	Total	P. G.	T. F.	Kokku	Total	P. G.	T. F.	Kokku	Total
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	413	389	802		420	431	851		432	375	807	
Valga linn <i>Ville de Valga</i>	115	116	231		116	114	230		119	109	228	
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	298	273	571		304	317	621		313	266	579	
	1927				1928				1929			
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	331	326	657		357	340	697		292	331	623	
Valga linn <i>Ville de Valga</i>	82	99	181		81	88	169		66	79	145	
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	249	227	476		276	252	528		226	252	478	
	Sündivus 1000 elaniku kohta. <i>Pour 1000 de la population (Recensement de 1922).</i>									Keskm. a. sünd. <i>Moyenne</i>		
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930		1923—30		
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	20,2	21,4	20,3	19,5	16,5	17,6	15,7	16,3		18,4		
Valga linn <i>Ville de Valga</i>	24,4	24,3	24,1	23,8	19,1	17,9	15,3	17,6		20,8		
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	18,9	20,5	19,1	18,2	15,7	17,5	15,8	15,9		17,7		

1923.—30. a. andmeil oli keskmine sündimus Valgamaal 18,4; Valga linnas 20,8; maakonnas 17,7 — seega kõikjal tunduvalt kõrgem üleriiklikust sündimuse tasapinnast 1930. a. (17,4⁰/₀₀). Alates 1923. a. ja lõpetades 1930. a. on sündimus Valga linnas järjekindlalt langedud — kogusummas 7 a. jooksul 9 punkti võrra (24,4 : 15,3). 1930. a.

aga võib konstateerida sündimuse tõusu 2,3 punkti võrra. Ka maa-
konnas, ilmutades üksikuil aastail küll tõusu, on sündimus üldiselt
langenud, kuid palju vähemas ulatuses (18,9 : 15,9).

10. tab. Sündimus Valgamaal ema perekonnaseisu järgi 1923.—30. a.
Naissances selon d'état matrimonial de la mère en arrond. de Valga.
Geburtlichkeit nach dem Familienstande der Mutter.

	Abielus naiste arv 15—45 a. Femmes mariées de 15—45	Vallal., lesk. ja la- hut. n. arv Femmes non mar. de 15—45. ans	Sündimus absoluut-arvudes —							
			1923		1924		1925		1926	
			Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.
Valgamaa Arrondiss.	4195	5805	671	52	655	47	552	41	604	50
Valga linn Ville de Valga	1219	1402	188	16	175	23	177	16	176	14
Maakond Arr. sans Ville	2976	4403	483	36	480	24	375	25	428	36

	Chiffres absolus								Keskm. aastas sündimus 1923—30	
	1927		1928		1929		1930			
	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.
Valgamaa Arrondiss.	594	63	640	57	570	53	589	59	609	53
Valga linn Ville de Valga	153	28	151	18	129	16	147	19	162	19
Maakond Arr. sans ville	441	35	489	39	441	37	442	40	447	34

	Sündimus 1000 ema kohta —							
	1923		1924		1925		1926	
	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.
Valgamaa Arrondiss.	159,9	9,0	156,1	8,1	131,6	7,1	144,0	8,6
Valga linn Ville de Valga	154,2	11,4	143,6	16,4	145,2	11,4	144,4	10,0
Maakond Arr. sans ville	162,3	8,2	161,3	5,4	126,0	5,7	143,8	8,2

	Nat. pour 1000 mères								Keskm. aast. sündimus 1923—30	
	1927		1928		1929		1930		Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.
	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.	Abielus Légit.	v. p. abielu Illég.		
Valgamaa Arrondiss.	141,6	10,8	152,6	9,8	135,9	9,1	140,4	10,2	145,2	9,1
Valga linn Ville de Valga	125,5	20,0	123,9	12,8	105,8	11,4	120,6	13,6	132,9	13,4
Maakond Arr. sans ville	148,2	7,9	164,3	8,9	148,2	8,4	148,5	9,1	150,3	7,7

Sündimusest ema perekonnaseisu järgi võib 1923.—26. a. saadud puudulikkude andmete tõttu ainult ligikaudset ülevaadet saada. Kasutada olevate andmete kohaselt oli keskmine a. sündimus 1923.—30. abielulistel naistel Valgamaal 145,2 (iga 1000 abielusolija naise kohta 15—45 a. vanuses), Valgas 132,9; maakonnas 150,3; sündimus väljaspool abielu oli: Valgamaal 9,1; Valgas 13,4; maakonnas 7,7.

Kogu vaatlusele võetud ajajärgu kestel on sündimus nii abielulistel kui mitteabielulistel naistel väga muutliku ilmega, mis osalt ka andmete puudulikkusest tingitud võib olla.

11. tab. Surnultsündimus Valgamaal 1923.—30.

Mortinatalité en arrond. de Valga en 1923—30.

Totgeborene 1923—30.

	Absoluut-ardvud — <i>Chiffres absolus</i>							
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Valgamaa Arrondiss.	15	11	20	8	19	16	11	19
Valga linn Ville de Valga	—	7	2	3	5	3	2	3
Maakond Arr. sans ville	15	4	18	5	14	13	9	16

	1000 elussündinu kohta — <i>Pour 1000 nés vivants</i>								Keskm. <i>Moyenne annuelle</i>
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1923—30
Valgamaa Arrondiss.	20,7	15,7	33,7	12,2	28,9	22,9	17,7	29,3	22,6
Valga linn Ville de Valga	—	35,3	10,4	15,8	27,6	17,7	13,8	18,1	17,3
Maakond Arr. sans ville	28,9	7,9	45,0	10,8	29,4	24,6	18,9	33,2	24,8

Surnultsünde registreeriti Valgamaal 1923.—30. a. keskmiselt 22,6 aastas iga 1000 elussündinud lapse kohta; Valgas 17,3; maakonnas 24,8. Kuna 1921.—28. a. keskmine üleriiklik surnultsündimuse koefitsient võrdub 23,1, osutub surnultsündimus Valgamaal vähe

madalamaks üleriiklikust keskmisest ja seda peaaasjalikult Valga linna arvel, kus on surnultsündimus keskmiselt üle 7 punkti madalam vastavast maakonna arvust.

12. tab. Abielluvus Valgamaal 1923.—30. a.
Mariages enregistrés en arrond. de Valga en 1923—30.
Heiraten 1923—30.

	Abielusid registreeritud absoluut-arvudes <i>Chiffres absolus</i>							
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Valgamaa Arrondiss.	339	316	310	292	296	266	266	310
Valga l. Ville de Valga	105	88	117	124	95	73	103	93
Maakond Arr. sans ville	234	228	193	168	201	193	163	217

	Abielluvus 1000 elaniku kohta <i>Mariages pour 1000 habitants</i>								Keskm. a. abiell. <i>M.annuel.</i>
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1923—30
Valgamaa Arrondiss.	8,5	8,0	7,8	7,4	7,5	6,7	6,7	7,8	7,5
Valga l. Ville de Valga	11,1	9,3	12,4	13,1	10,0	7,7	10,9	9,8	10,5
Maakond Arr. sans ville	7,7	7,5	6,4	5,6	6,6	6,4	5,4	7,2	6,6

Keskmine abielluvus Valgamaal 1923.—1930. a. oli 7,5 iga 1 000 elaniku kohta; Valgas 10,5; maakonnas 6,6 — seega Valgas tunduvalt kõrgem ja maakonnas märksa madalam üleriiklikust abielluvuse koefitsiendist 1929. a. (7,9).

Vaatlusele võetud 8 a. jooksul on olnud abielluvus Valgas väga kõikuva iseloomuga, kuna maakonnas pea järjekindlat langusetendentsi võib leida, välja arvatud vaid 1930. a., millal abielluvuse tasapind 1924. a. tasemele läheneb.

13. tab. Suremus Valgamaal 1923.—30. a.
Mortalité en arrond de Valga en 1923—30. — Sterblichkeit 1923—30.

	Surnute arv — <i>Nombre des décès</i>															
	1923				1924				1925				1926			
	M. H.	N. F.	Kokku	Total	M. H.	N. F.	Kokku	Total	M. H.	N. F.	Kokku	Total	M. H.	N. F.	Kokku	Total
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	307	289	596	327	305	632	329	310	639	325	327	662				
Valga linn <i>Ville de Valga</i>	112	79	191	96	86	182	85	80	165	94	100	194				
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	195	210	405	231	219	450	244	230	474	241	227	468				

	Surnute arv — <i>Nombre des décès</i>															
	1927				1928				1929				1930			
	M. H.	N. F.	Kokku	Total	M. H.	N. F.	Kokku	Total	M. H.	N. F.	Kokku	Total	M. H.	N. F.	Kokku	Total
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	379	297	676		285	259	544		340	304	644		306	270		576
Valga linn <i>Ville de Valga</i>	95	84	179		85	78	163		82	62	144		78	67		145
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	284	213	497		200	181	381		258	242	500		228	203		431

	Suremus 1000 elaniku kohta <i>Mortalité pour 1000 habitants</i>								Keskm. a. surem. <i>Moyen. an.</i>
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1923—30
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	15,0	15,9	16,1	16,7	17,0	13,7	16,2	14,5	15,6
Valga linn <i>Ville de Valga</i>	20,2	19,2	17,4	20,5	18,9	17,2	15,2	15,3	18,0
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	13,4	14,9	15,7	15,5	16,4	12,6	16,5	14,3	14,9

Peatudes suremuse juures näeme, et keskmine a. suremus oli: Valgamaal 15,6; Valgas 18,0 ning maakonnas 14,9 — seega Valgas veidi ja maakonnas palju madalam üleriiklikust suremuse tasapinnast 1929. a. (18,1).

Nii linnas kui maakonnas leiame üksikute aastate järgi suremuse koefitsientides suurt erinevust; nõnda kõigub suremus Valgas 20,5 (1926. a.) kuni 15,2 (1929. a.), maakonnas 12,6 (1928. a.) kuni 16,5 (1929. a.).

14. tab. Rahva loomulik juurdekasv Valgamaal 1923.—30. a.

Accroissement natur. de la population de l'arrond. de Valga en 1923—30. — Natürlicher Zuwachs d. Bevölkerung in 1923—30.

	Rahva loomulik juurdekasv absoluut-arvudes <i>Chiffres absolus</i>							
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Valgamaa Arrondiss.	206	219	168	113	—19	153	—21	72
Valga linn Ville de Valga	40	48	63	31	2	6	1	21
Maakond Arr. sans ville	166	171	105	82	—21	147	—22	51

	1000 elaniku kohta <i>Pour 1000 habitants</i>									Keskm. a. juurdekasv <i>Accroiss. m.</i>
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1923—30	
Valgamaa <i>Arrondiss.</i>	5,2	5,5	4,2	2,8	—0,5	3,8	—0,5	1,8	2,8	
Valga l. <i>Ville de Valga</i>	4,2	5,1	6,7	3,3	0,2	0,6	0,1	2,2	2,8	
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	5,5	5,7	3,5	2,7	—0,7	4,9	—0,7	1,7	2,8	

Kuna sündimuse koefitsientides üksikute kõrvutiseisvate aastate järgi vaid väga mõõdukad erinevused ilmsiks tulevad, suremuse

koefitsientides aga sageli hüppetaolisteks muutuvad, leiame selle tagajärjel üksikül aastail positiivset, üksikül aga negatiivset juurdekasvu koefitsienti. Keskmiselt on rahva loomulik juurdekasv positiivne nii linnas kui maakonnas, võrdues nii Valga linnas kui ka Maakonnas 2,8 iga 1 000 elaniku kohta.

15. tab. Rinnalaste suremus Valgamaal 1923.—30. a.

Décès d'enfants de moins d'un an en arrond. de Valga en 1923—30.

Sterblichkeit der 0—1 jährigen 1923—30.

	Rinnalaste suremus absoluut-arvudes <i>Chiffres absolus</i>											
	1923				1924				1925			
	P. G.	T. F.	Kokku	Total	P. G.	T. F.	Kokku	Total	P. G.	T. F.	Kokku	Total
Valgamaa Arrondiss.	41	38	79	44	24	68	34	22	56	33	27	60
Valga l. Ville de Valga	10	5	15	10	6	16	8	6	14	10	11	21
Maakond Arr sans ville	31	33	64	34	18	52	26	16	42	23	16	39

	Rinnalaste suremus absoluut-arvudes <i>Chiffres absolus</i>											
	1927				1928				1929			
	P. G.	T. F.	Kokku	Total	P. G.	T. F.	Kokku	Total	P. G.	T. F.	Kokku	Total
Valgamaa Arrondiss.	40	25	65	39	15	54	32	21	53	29	27	56
Valga l. Ville de Valga	6	4	10	9	5	14	7	4	11	4	5	9
Maakond Arr. sans ville	34	21	55	30	10	40	25	17	42	25	22	47

	100 sündinu kohta <i>Pour 100 nés vivants</i>									Kesk. a. rin- nal. surem. <i>Moyen. an.</i>
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1923—30	
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1923—30	
Valgamaa Arrondiss.	10,9	9,7	9,4	9,2	9,9	7,7	8,5	8,6	9,2	
Valga l. Ville de Valga	7,3	8,1	7,2	11,0	5,5	8,3	7,6	5,4	7,5	
Maakond Arr. sans ville	12,3	10,3	10,5	8,4	11,5	7,6	8,8	9,8	9,9	

1923.—30. a. keskmine rinnalaste suremus Valgamaal ei ole võrdlemisi mitte kõrge — 9,2 iga 100 elusalt sündinud lapse kohta; Valgas 7,5; maakonnas 9,9.

Kuna 7 a. keskmine (1922.—28.) üleriiklik rinnalaste suremuse koefitsient ulatub 11,2-ni, ei kuulu Valgamaa mitte nende maade hulka, mis selle tasapinda nii kõrgel hoiavad. Üksikute aastate järgi leiame Valgas kõrgeimat rinnalaste suremust 1926. a. (11,0), maakonnas 1923. a. (12,3); madalaimat — Valgas 1930. a. (5,4), maakonnas 1928. a. (7,6).

Tähtsamate surmapõhjuste hulka, vanadusnõrkus ja raskesti määratavad surmapõhjused välja arvatud, kuuluvad Valgamaal 1923.—29. a. keskmise alusel: tuberkuloos ($20,9^{0}_{000}$), närvisüsteemi ja meelorganite haigused ($17,2^{0}_{000}$) ning hingamisorganite haigused ($16,9^{0}_{000}$). Valgas on surmapõhjuste hulgas esikohal vereringvooluorganite haiguste rühm ($33,8^{0}_{000}$), teisel tuberkuloos ($30,0^{0}_{000}$) ja kolmandal — närvisüsteemi ja meelorganite haigused. Maakonnas on tähtsamate surmapõhjuste järjekord jällegi erinev. Siin on esimesel kohal suremus tuberkuloosi ($18,1^{0}_{000}$), teisel — hingamisorganite haigustesse ja kolmandal — närvisüsteemi ja meeorganite haigustest põhjustatud surmajuhud.

Rinnalaste surmapõhjustest Valgamaal annab ülevaadet tab. 16.

16. tab. Rinnalaste surmapõhjused Valgamaal 1923.—29. a.

Mortalité d'enfants de moins d'un an par causes de décès en arrond. de Valga en 1923—29.

Todesursachen der 0—1 jährigen 1923—29.

	Valga linn Ville de Valga						
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Kaasasündinud nõrkus ja keha vead <i>Débilité congénitale et vices de la conform. congénitaux</i>	1	4	3	—	—	6	1
Nakkushaigused <i>Maladies infectieuses</i>	1	—	—	—	1	—	—
Hingamisorga. haig. <i>Aff. de l'appareil respirat.</i>	2	1	—	6	2	—	2
Seedimisorg. haig. <i>Aff. de l'appareil digestif</i>	5	3	3	—	4	2	1
Krambid <i>Convulsions</i>	3	7	4	8	1	4	2
Muud haigused <i>Autres maladies</i>	3	1	4	7	2	2	5

	Maakond Arr. sans ville							Valgamaa Arrond. de Valga						
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Kaasasünd. nõrk. ja kehaved <i>Débilité congénitale et vices de la conform. congénitaux</i>	16	11	6	2	6	7	6	17	15	9	2	6	13	7
Nakkushaigused <i>Maladies infectieuses</i>	6	2	3	7	5	1	3	7	2	3	7	6	1	3
Hingamisorganite haigused <i>Affect. de l'appareil respirat.</i>	11	4	3	2	8	8	3	13	5	3	8	10	8	5
Seedimisorganite haigused <i>Affect. de l'appareil digestif</i>	9	5	6	1	—	2	5	14	8	9	1	4	4	6
Krambid <i>Convulsions</i>	17	15	10	12	19	14	13	20	22	14	20	20	18	15
Muud haigused <i>Autres malad.</i>	5	15	14	15	17	8	12	8	16	18	22	19	10	17

	Suremus 1000 sündinu kohta <i>Pour 1000 enfants nés vivants de la même année</i>							Keskm. a. suremus <i>Moyen. an.</i>
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1923—29
Kaasasünd. nõrkus ja kehaved <i>Débilité congénit. et vices de la conformation congénitaux</i>	23,5	21,4	15,2	3,1	9,1	18,6	11,2	14,6
Nakkushaigused <i>Maladies infectieuses</i>	9,7	2,8	5,1	10,7	9,1	1,4	4,8	6,2
Hingamisorganite haigused <i>Aff. de l'appareil respiratoire</i>	18,0	7,1	5,1	12,2	15,2	11,5	8,0	11,0
Seedimisorganite haigused <i>Affect. de l'appareil digestif</i>	19,4	11,4	15,2	1,5	6,1	5,7	9,6	9,8
Krambid <i>Convulsions</i>	27,7	31,3	23,6	30,6	30,4	25,8	24,1	27,6
Muud haigused <i>Autres maladies</i>	11,1	22,8	30,3	33,6	28,9	14,3	27,3	24,0

Neist osutuvad kõige tähtsamaiks 7 a. keskmise alusel 1923.—29. krambid (27,6 1000 sündinu kohta), kaasasündinud nõrkus ja kehaved (14,6); hingamisorganite (11,0) ja seedimisorganite haigused (9,8). N. n. muudest haigustest põhjustatud surmajuhtude rühm paistab ka küll suurena (24,0), aga et siia on paigutatud mitmesugused eraldi nimetamata haigused, tuleb seda arvestada vaid kui mitmesuguste surmapõhjuste kogu.

Sunduslikule registreerimisele kuuluvaist ägedaist nakkushaigustest paistavad silma nii Valga linnas kui ka maakonnas vaid leetrid ja sarlakid, mis üksikuil aastail suuremal arvul haigusjuhte esile on kutsunud. Peale eelnimetatute on registreeritud Valga linnas ja maakonnas pea kõigil aastail veel kõhusoetõve-juhte ja silmamarja-haigust. Üksikasjalisemad andmed nakkushaiguste kohta leiduvad tab. 10.

17. tab. Valgamaal registreeritud nakkushaigused 1923.—31.

Maladies infectieuses enregistrées en 1923—31.

Infektionskrankheiten 1923—31.

	Valga maakond <i>Arrondiss. sans ville</i>								
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Typhus abdominalis	17	5	6	9	3	3	1	7	2
Paratyphus	—	—	—	3	—	—	1	—	—
Typhus exanthematicus	25	—	—	—	—	—	—	—	—
Febris recurrens	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Variola	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Morbilli	30	4	—	27	112	4	1	29	10
Scarlatina	3	2	19	23	83	11	32	57	21
Diphtheria	9	5	7	4	8	7	—	5	2
Dysenteria	1	2	—	3	—	—	—	—	—
Lepra	—	—	—	—	—	3	—	1	1
Mening. cer.-sp. epid.	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Trachoma	3	7	4	9	8	9	4	4	2
Malaria	—	—	—	—	—	—
Encephalitis letharg.	—	—	—	—	—	—
Febris puerperalis	—	—	—
Pertussis	7	12	—
Trichinosis	—	—	—
Botulismus	1	—	—
Anthrax	—	—	—
Lyssa	—	—	—
Malleus	—	—	—
Kokku	96	37	36	78	214	38	39	103	38

	Valga linn <i>Ville de Valga</i>								
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Typhus abdominalis	12	11	7	3	2	14	13	14	28
Paratyphus	—	—	—	1	2	1	1	1	—
Typhus exanthematicus	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Febris recurrens	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Variola	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Morbilli	—	30	—	138	6	2	4	19	—
Scarlatina	16	3	26	17	27	9	39	29	15
Diphtheria	19	8	8	3	2	5	2	12	—
Dysenteria	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Lepra	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mening. cer.-sp. epid.	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Trachoma	—	1	—	1	4	2	4	7	3
Malaria	—	—	—	—	—	—
Encephalitis letharg.	—	—	—	—	—	—
Febris puerperalis	—	—	—
Pertussis	1	—	—
Trichinosis	—	—	—
Botulismus	—	—	—
Anthrax	—	—	—
Lyssa	—	—	—
Malleus	—	—	—
Kokku	50	53	41	163	43	33	64	82	46

Peale ägedate nakkushaiguste registreeriti Valgamaal 1923.—30. a. veel tuberkuloosi ja suguhaigusi järgmiselt:

18. tab. Valgamaal 1923.—31. registreeritud tuberkuloos ja suguhaigused.

Cas de tuberculose et des maladies vénériennes déclarés en 1923—31.

Tuberkulose u. venerische Krankheiten 1923—31.

	Tuberkuloos <i>Tuberculose</i>								
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Valgamaa	18	46	19	21	38	33	35	26	18
<i>Arrondiss.</i>									
Valga linn	4	8	6	8	9	8	10	12	6
<i>Ville de Valga</i>									
Maakond	14	38	13	13	29	25	25	14	12
<i>Arr. sans ville</i>									

	Suguhaigused <i>Maladies vénériennes</i>								
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Valgamaa	25	19	15	36	48	76	90	80	76
<i>Arrondiss.</i>									
Valga linn	6	5	4	10	21	44	49	35	17
<i>Ville de Valga</i>									
Maakond	19	14	11	26	27	32	41	45	59
<i>Arr. sans ville</i>									

Mis puutub leeprahaigusesse, siis on seda 1923.—30. a. kogu Valgamaal vaid 5 juhul ette tulnud. Need leeprajuhud registreeriti Valga maakonnas: 1928. a. 3 ja 1930. ning 1931. a. mõlemal 1 juht.

1. I. 1929. kindlakstehtud leeprahaigete üldarvust (245) olid pärit Valgast 2 ja Valga maakonnast 3.

Arstiabi andmise otstarbel on Valgamaa jaotatud viieks arstijaoskonnaks: Hargla, Helme, Karula, Puka ja Sangaste, kusjuures igas jaoskonnas töötab omavalitsuse poolt ametisse pandud arst ja ämmaemand. Peale jaoskondadesse kuuluva arstliku ja tervishoiu-personaali töötasid maakonnas vabalt praktiseerivatena 1929. a. alul veel 5 arsti, 4 ämmaemandat ja 2 hambaarsti.

Puka jaoskond asutati juure 1. juunist 1931. a., jaoskonna arsti asukohaga Puka alevikus, Puka jaoskonna alla kuulub Kuigatsi v., Puka alevik ja Patküla v. Pikasilla alg- ja täienduskool. Enne kuulus Kuigatsi v. Sangaste ja Patküla valla osad Helme jaoskonda.

Ravitsusasutistest on Valga maakonnas Taagepera tiisikusehaigete sanatoorium 95 voodiga, asutatud 1922. a., ja Taheva lastekodu-sanatoorium 50 voodiga, asutatud 1927. a.

19. tab. Tähtsamad surmapõhjused Valgamaal 1923.—29. a.
Causes des décès en arrond. de Valga en 1923—29.
Todesursachen in d. J. 1923—29.

	Suremus Valgas absoluut-arvudes <i>Ville de Valga chiffres absolus</i>						
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Epideemil., endeemil. ja nakkushaigused <i>Malad. épid. endém. et infect.</i>	59	23	35	32	44	26	33
Sellest tuberkuloos <i>Dont tuberculose</i>	42	19	30	24	33	23	28
Eriti nimetamata üldhaigused <i>Malad. gén. non ment. ci-dessus</i>	23	12	10	23	23	19	10
Sellest vähk <i>Dont cancer</i>	21	10	10	15	20	13	10
Närvisüsteemi ja meeleg. haigused <i>Aff. du syst. nerv. et des org. des sens</i>	18	22	15	29	15	18	18
Vereringvoolu-organite haigused <i>Affections de l'appareil circulatoire</i>	25	28	31	24	40	39	37
Hingamisorganite haigused <i>Affections de l'appareil respiratoire</i>	12	9	17	23	19	12	19
Seedimisorganite haigused <i>Affections de l'appareil digestif</i>	8	5	3	8	13	11	5
Mittevenerilised kuse- ja suguorg. haig. <i>Affect. non vénérien. de l'app. gén. et des ses annexes</i>	2	—	1	—	1	4	1
Sünnitusepuhune seisund <i>Etat puerpéral</i>	1	1	1	—	—	1	1
Naha ja nahaaluskoe haigused <i>Aff. de la peau et du tissu cellulaire</i>	—	2	2	—	—	1	—
Luu- ja liigestehaigused <i>Aff. des os et des org. de la locomot.</i>	—	—	—	—	—	—	—
Kehaehituse vead <i>Vices de la conformation</i>	—	2	—	—	—	—	1
Vastsündinute haigused <i>Premier âge</i>	1	3	3	—	—	6	—
Vanadus <i>Vieillesse</i>	15	20	16	13	6	4	8
Väliseil põhjusil tekkinud surm <i>Aff. produits par de causes extérieur.</i>	12	7	3	5	11	2	5
Raskesti määratavad surmapõhjused <i>Maladies mal définies</i>	10	7	10	10	7	20	6

	Suremus maakonnas absol.-arvudes <i>Arr. sans ville chiffres absolus</i>						
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Epideemil., endeemil. ja nakkushaigused <i>Malad. épid., endém. et infectieuses</i>	87	72	61	68	110	42	100
Sellest tuberkuloos <i>Dont tuberculose</i>	63	63	55	48	56	38	60
Eriti nimetamata üldhaigused <i>Malad. gén. non ment. ci-dessus</i>	23	24	35	37	23	28	27
Sellest vähk <i>Dont cancer</i>	15	17	27	24	12	16	22
Närvisüsteemi ja meeleorg. haigused <i>Aff. du syst. nerv. et des org. des sens</i>	63	37	39	53	50	46	54
Vereringvoolu-organite haigused <i>Affections de l'appareil circulatoire</i>	15	39	20	22	24	26	20
Hingamisorganite haigused <i>Affections de l'appareil respiratoire</i>	25	33	39	64	75	52	70
Seedimisorganite haigused <i>Affections de l'appareil digestif</i>	23	27	27	17	27	17	27
Mitteveneerilised kuse- ja suguorg. haig. <i>Affect. non vénérien. de l'app. gén. et des ses annexes</i>	7	7	10	6	18	5	13
Sünnitusepuhune seisund <i>Etat puerpéral</i>	—	—	1	2	6	1	3
Naha- ja nahaaluskoe haigused <i>Aff. de la peau et du tissu cellulaire</i>	1	—	—	—	1	—	—
Luu- ja liigestehaigused <i>Aff. des os et des org. de la locomot.</i>	—	1	1	1	2	1	—
Kehaehituse vead <i>Vices de la conformation</i>	—	1	—	—	—	—	—
Vastsündinute haigused <i>Premier âge</i>	16	12	6	2	6	7	6
Vanadus <i>Vieillesse</i>	94	94	63	86	81	97	117
Väliseil põhjusil tekkinud surm <i>Aff. produits par de causes extérieur.</i>	16	15	15	18	23	14	14
Raskesti määratavad surmapõhjused <i>Maladies mal définies</i>	22	45	46	44	51	45	49

	Suremus Valgamaal absoluut-arvudes Total en arr. de Valga chiffres absol.						
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Epideemil., endeemil. ja nakkushaigused <i>Malad. épid., endém. et infectieuses</i>	146	95	96	100	154	68	133
Sellest tuberkuloos <i>Dont tuberculose</i>	105	82	85	72	89	61	88
Eriti nimetamata üldhaigused <i>Malad. gén. non ment. ci-dessus</i>	46	36	45	60	46	47	37
Sellest vähk <i>Dont cancer</i>	36	27	37	39	32	29	32
Närvisüsteemi ja meelorg. haigused <i>Aff. du syst. nerv. et des org. des sens</i>	81	59	54	82	65	64	72
Vereringvoolu-organite haigused <i>Affections de l'appareil circulatoire</i>	40	67	51	46	64	65	57
Hingamisorganite haigused <i>Affections de l'appareil respiratoire</i>	87	42	56	87	94	64	89
Seedimisorganite haigused <i>Affections de l'appareil digestif</i>	31	32	30	25	40	28	32
Mitteveneerilised kuse- ja suguorg. haig. <i>Affect. non vénérien. de l'app. gén. et des ses annexes</i>	9	7	11	6	19	9	14
Sünnitusepuhune seisund <i>Etat puerpéral</i>	1	1	2	2	6	2	4
Naha- ja nahaaluskoe haigused <i>Aff. de la peau et du tissu cellulaire</i>	1	2	2	—	1	1	—
Luu- ja liigestehaigused <i>Aff. des os et des org. de la locomot.</i>	—	1	1	1	2	1	—
Kehaehituse vead <i>Vices de la conformation</i>	—	3	—	—	—	—	1
Vastsündinute haigused <i>Premier âge.</i>	17	15	9	2	6	13	6
Vanadus <i>Vieillesse</i>	109	114	79	99	87	101	125
Välisel põhjuseil tekkinud surm <i>Aff. produits par de causes extérieur.</i>	28	22	18	23	34	16	19
Raskesti määratavad surmapõhjused <i>Maladies mal définies</i>	32	52	56	54	58	65	55

	Keskmine a. sur. 10 000 el. k. <i>Mortalité moyen. annuelle pour 10 000 habitants (1923—29)</i>		
	Valgas	Maa- konnas	Valga- maal
Epiideemil. endeemil. ja nakkushaigused <i>Malad. epid., endém. et infectieuses.</i>	38,1	25,5	28,5
Sellest tuberkuloos <i>Dont tuberculose</i>	30,0	18,1	20,9
Eriti nimetamata üldhaigused <i>Malad. gén. non ment. ci-dessus</i>	18,1	9,3	11,4
Sellest vähk <i>Dont cancer</i>	14,9	6,3	8,3
Närvisüsteemi ja meelorg. haigused <i>Aff. du syst. nerv. et des org. des sens</i>	20,4	16,2	17,2
Vereringvoolu-organite haigused <i>Aff. de l'appareil circulatoire</i>	33,8	7,8	14,0
Hingamisorganite haigused <i>Affections de l'appareil respiratoire</i>	16,8	16,9	16,9
Seedimisorganite haigused <i>Affections de l'appareil digestif.</i>	8,0	7,8	7,9
Mitteveneerilised kuse- ja suguorg. haig. <i>Affect. non vénérien. de l'app. gén. et des ses annexes.</i>	1,4	3,1	2,7
Sünnitusepuhune seisund <i>Etat puerpéral</i>	0,7	0,6	0,6
Naha- ja nahaaluskoe haigused <i>Affect. de la peau et du tissu cellulaire</i>	0,7	0,1	0,2
Luu- ja liigestehaigused <i>Aff. des os et des org. de la locomot.</i>	—	0,3	0,2
Kehaehituse vead <i>Vices de la conformation</i>	0,4	0,0	0,1
Vastsündinute haigused <i>Premier âge.</i>	2,0	2,6	2,5
Vanadus <i>Vieillesse</i>	12,4	29,9	25,7
Väliseil põhjusil tekkinud surm <i>Aff. produits. par de causes extérieures</i>	6,8	5,4	5,7
Raskesti määratavad surmapõhjused <i>Maladies mal définies</i>	10,6	14,2	13,4

20. tab. Arstijaoskonnad Valgamaal 1. jaanuariks 1929. a.

Districts des médecins en arrond. de Valga.

Ärztliche Distrikte im Walkschen Kreise.

Jaoskonna nimetus ja selle alla kuuluvad maa-alad <i>Nom du district</i>	Jaosk. maa-ala suurus km ² <i>Superficie du district en km²</i>	Elanikkude arv <i>Nombre des habit.</i>	Jaosk. lähim ja kaugem piiripunkt arsti asuko- hast km. — <i>Lieu de la limite du district le plus éloigné et le plus proche du domicile du médecin.</i>	Jaoskonnas ole- vate koolide arv <i>Nombre des écoles</i>	Õpilaste arv <i>Nombre d'élèves</i>
Hargla: Taheva ja Laane- metsa vald	177	2700	5—15	3	224
Helme: Helme, Holdre, Lõve, Jõgeveste, Koorküla, Hum- mulu, Leebiku, Patküla ja Taagepera vald	527	10137	6—20	12	1248
Karula: Karula ja Kaag- järve vald	290	4327	4—15	4	259
Sangaste: Sangaste, Keeni, Tõlliste, Kuigatsi, Sooru ja Laatre vald	510	11483	3— ?	15	873

Valga linna tervishoiu-osakonnas oli 1929. a. lõpul registreeritud arstlikku ja tervishoiu-personaali järgmiselt: arste 15, hambaarste 7, halastajaid õdesid 2, ämmaemandaid 11, velskereid 2 ja masseeri-
jaid 1.

Valgas asub üks ainus linna haigemaja mis asutati 1862. a. 15. juunil 1929. a. avati linna poolt ka emade ja laste nõuandepunkt, mil-
les oli 31. XII. 1929. hoolealuseid lapsi registreeritud 92. Selle aja
jooksul oli Konsultatsioonide üldarv lastele 190, emadele 22; anti
koduseid visiite 84, õdede visiite 98.

Maavalitsuse andmete järgi olid Valgamaal 1929. a. järgmised
tööstusettevõtted: Taheva vallas 1 saeveski, Laanemetsa vallas 2
saeveskit, Karula ja Laatre vallas kummaski 1 saeveski; Tsirgulinna
alevikus 2 saeveskit ning 2 telliskivitehas ja Puka alevikus Kuigatsi
vallas 1 limonaaditehas. Peale nende on veel pea igas vallas kas
koorejaam või meierei; üldse on Valgamaal 10 meiereid ja 31 koore-
jaama. Ümbruskonnale ülalmainitud tööstusettevõtted tervishoiuli-
selt halba mõju ei avalda. Kõik saeveskite ja kivitehaste töölised
kuuluvad haigekassa alla ja saavad haigusjuhtudel vastavate mää-
ruste kohaselt arstiabi haigekassalt.

Valga linnas asuvad järgmised suuremad tööstused: 1 õlle- ja
likööriabrik, 1 villatööstus, 1 laualõikamisvabrik, peale selle linna

elektriijaam, linna tapamaja ja raudteetehased. Pealee õhu rikkumise suitsuga need tööstused ümbruskonnale halba mõju ei avalda.

Rahvatervishoiu peale kulutati Valgas 1929. a. kokku Kr. 11,495.35; sellest moodustasid: tervishoiu-keskasutise kulud 1,539.70 krooni, koolitervishoid Kr. 2,100.—, tuberkuloosi vastu võitlemine Kr. 568.90, haigemaja ülalpidamine Kr. 6,698.64, bakterioloogi laboratorium ja analüüsid Kr. 537.71 ning rõugepanemis-kulud Kr. 50.40.

Valga maakonna tervishoiu-kulud ulatusid 1929. a. 10,749.61 kroonini. Sellest summast oli tervishoiu-keskasutise kulusid (maaja jaoskonna-arstide ning muu jaoskondadesse kuuluva tervishoiu-personaali palkadeks) Kr. 10,452.96; nakkushaiguste vastu võitlemiseks kulutati Kr. 88.45, bakterioloogiliste analüüsides peale Kr. 10.—, rõugepanemiseks Kr. 98.20 ja toetuseks tervishoiu-arstide kursustele sõiduks Kr. 100.—.

Hoolekande-asutistest on Valgas järgmised olemas: linna ja maakonna ühine lastekodu 60 lapsele (linnast 40, maakonnast 20) 9—16 a. vanuses, mis uude hoonesse üle viidi 19. oktoobril 1930; linna poolt ülalpeetav laste päevakodu 20 lapsele 2—6 a. v., asutatud 1924. aastal; 2 linna lasteaeda, neist üks 50, teine 80 lapsele ja vanadekodu 60 hoolealuse jaoks.

Maakonnas hoolekande-asutisi peale valla vaestemajade ei ole.

Ex bibl. univ. Tart.

Loomatervishoiu olud Valgamaal.

Hygiène vétérinaire. — Veterinär-Hygiene.

Loomatervishoiuliselt on Valgamaa jagatud 4 loomaarsti-jaoskonda:

1. Valga	jaoskond	loomaarsti asukohaga	Valgas,
2. Helme	"	"	Tõrvas,
3. Karula-Hargla	"	"	Karulas,
4. Sangaste	"	"	Puka alevis.

Valga linn moodustab iseseisva loomaarsti-jaoskonna, linna loomaarstiga eesotsas, kes on ühtlasi linnatapamaja juhatajaks. Vene ajal oli Valgamaal kaks loomaarsti — üks maakonna ja üks jaoskonna loomaarst. Koduloomade arv viimaste andmete järgi oli Valgamaal järgmine:

21. tab. Koduloomade arv Valgamaal.
Effectif du betail. — Zahl der Haustiere.

Loomaliik	1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	1923	1922
Hobused <i>Chevaux</i>	6770	7024	7640	7740	7690	7839	7645	7319	7556
Veised <i>Espèce bovine</i>	23060	22546	23550	23280	22920	21674	20620	20037	21357
Lambad <i>Espèce ovine</i>	19950	20675	27680	29830	29810	29713	24656	27279	29791
Sead <i>Espèce porcine</i>	13620	12139	14870	16170	17060	18721	16081	14487	14059
Sulgloomad <i>Volailles</i>	37530	35791	31240	30850	29750	28929	—	—	—
Mesilastepereid <i>Ruches d'abeilles</i>	1760	1776	1580	1227	1276	1654	1154	—	—

Ka Valgamaal on liiga suured loomaarsti-jaoskonnad, mis takistab loomaarsti tegevuse loomulikkude arenemist. 1928., 1929. ja 1930. aastal registreerisid jaoskonna-loomaarstid Valgamaal taudijuhtusid:

	1930	1929	1928
Põrnataudi — <i>Anthrax</i>	—	5	1 juhtu
Marutaudi — <i>Lyssa</i>	—	17	11 „
Sigade punataudi — <i>Erysipelas suis</i>	166	36	39 „
Hobuste influentsat — <i>Influenza equorum</i>	—	—	10 „
Veiste pahaloolumulist peataudi — <i>Coryza gangr. bovim</i>	9	8	3 „
Ilmset tiisikust — <i>Tuberculose ouverte</i>	10	13	5 „
Kinnist tiisikust — <i>Tuberculose fermée</i>	71	158	14 „
Kangestust — <i>Tetanus</i>	1	2	1 „
Nakkavat väärsünnitust — <i>Abortus enzooticus</i>	—	—	2 „
Kiirikseentõbe — <i>Actinomycosis</i>	—	—	1 „
Rõugeid — <i>Variolae</i>	21	18	3 „
Põrsaste nakkavat maksapõletikku — <i>Hepat. enzoot. porc.</i>	40	8	22 „
Veiste punasehaigust — <i>Piroplasmosis bovim</i>	6	1	1 „
Koortekatku — <i>Febris catarrhalis infect. et nervosa</i>	1	1	2 „
Kärnataudi — <i>Acariasis</i>	23	—	2 „
Kokku	348	267	116 juhtu

Põrnataudi — *Anthrax* —

suhtes on Valgamaa olnud ikka heas seisukorras teiste maadega võrreldes. Ka 1928. aastal on registreeritud ainult 1 juht, 1927. a. 6 juhtu, 1929. a. registreeriti jälle 5 juhtu, 1930. a. aga ei esinenud põrnataud üldse.

Marutaudi — *Lyssa* —

tuli Valgamaal ette 1928. a. 11 juhtu, 1927. a. 16 juhtu, 1929. a. aga tõusis juhtude arv 17-le, 1930. a. ei olnud ühtegi juhtu.

Sigade punataudi — *Erysipelas suis* —

tuleb Valgamaal iga aasta ette suuremal arvul. 1928. a. registreeriti teda 39 juhtu, 1927. a. 85 juhtu, 1929. a. tuli jälle ette 36 ja 1930. a. koguni 166 juhtu.

Veiste tiisikust — *Tuberculosis* —

registreeriti 1928. aastal 29 juhtu, millest oli 5 juhtu ilmset tiisikust, 1927. a. — 123, millest ilmset 18, 1929. a. registreeriti koguni 171 veiste tiisikuse juhtu, neist 13 ilmse tiisikusega, 1930. a. langes see arv 81 peale.

Valgamaal tuberkuliniseeriti 1928. a. 59 veist, kellest reageerisid 13 positiivselt, 11 kahtlaselt ja 34 negatiivselt, 1 lahtine tiisikus.

Põrsaste nakkav maksapõletik — *Hepatitis enzoot. porcellorum* —

on tihti ettetulev taud Valgamaal. 1927. a. registreeriti teda 41 juhtu, 1928. a. 22 juhtu, 1929. a. registreeriti ainult 8 ja 1930. a. jälle 40 juhtu.

Üldine seisukord loomataudide suhtes Valgamaal on soodus.

Loomaarstlik abiandmine.

Valgamaa kahel jaoskonna-loomaarstil on olemas ilusad elumajad ühes väikeste loomakliinikutega.

Mittenakkuselistel haigustel puhul on Valgamaa jaoskonna-loomaarstid 1928. a. andnud abi 1645 loomale. 1927. aastal anti abi 1326 loomale (626 hobust, 387 veist, 13 lammast, 300 siga). 1929. a. anti abi 1554, 1930. a. 1670 ja 1931. a. 1175 loomale.

Loomaravilate tegevus

kujunes 1928., 1929., 1930. ja 1931. a. järgmiselt:

22. tab.

	Hobuseid	Veiseid	Lambaid	Sigu	Koeri	Kokku
Valgas { 1928	194	18	—	17	2	231
Tõrvas { 1928	217	5	—	1	15	237
Valgas { 1929	194	27	3	39	6	269
Tõrvas { 1929	133	4	—	6	16	159
Valgas { 1930	250	5	—	2	4	261
Tõrvas { 1930	340	5	1	3	21	370
Valgas { 1931	213	16	15	6	—	250
Tõrvas { 1931	360	2	—	—	16	378

Loomaravilatesse on võimalik paigutada haigeid loomi arstimiseks võrdlemisi odava taksiga: 50—100 senti päevas.

Võrreldes eelmiste aastate andmetega on loomaarstlik abiandmine vähe suurenenud.

Veterinäär-sanitaarala.

Üldtervishoiu alal on jaoskonna-loomaarstid teostanud järelevalvet piimatalituste, nahaparkimis-töökodade, lihakaupluste kui ka loomatooressaaduste veo suhtes.

Loomi ja loomatooressaadusi on järele vaadatud üldse 498 korda, nendest elusloomade saadusi 313 ja loomatooressaadusi 185 korda. Sellest arvust läks välismaadele 403 saadetist ja sisemaale 95.

Tapamajade tegevus.

Valgamaal töötab ainult üks avalik tapamaja — Valga linnas. See tapamaja on vana ja väga viletsas seisukorras. 1928., 1929., 1930. ja 1931. aastal tapeti Valga linna tapamajas ja vaadati seal maalt toodud liha järele:

23. tab. Valga tapamaja tegevus.

Fonction de l'abbatoir de la ville de Valga. — Tätigkeit des Schlachthauses in Walk.

Valga	Veiseid		Vasikaid		Lambaid		Sigu		Hobuseid	
	Tapamajas tapetud	Tapet. järele-vaat. toodud	Tapamajas tapetud	Tapet. järele-vaat. toodud	Tapamajas tapetud	Tapet. järele-vaat. toodud	Tapamajas tapetud	Tapet. järele-vaat. toodud	Tapamajas tapetud	Tapet. järele-vaat. toodud
1928	1848	301	2275	1203	1666	1173	531	2525	—	—
1929	1648	469	1768	1290	911	686	329	1809	—	—
1930	1313	370	1730	956	572	684	444	2223	—	—
1931	1145	178	1515	723	436	444	381	2451	—	—

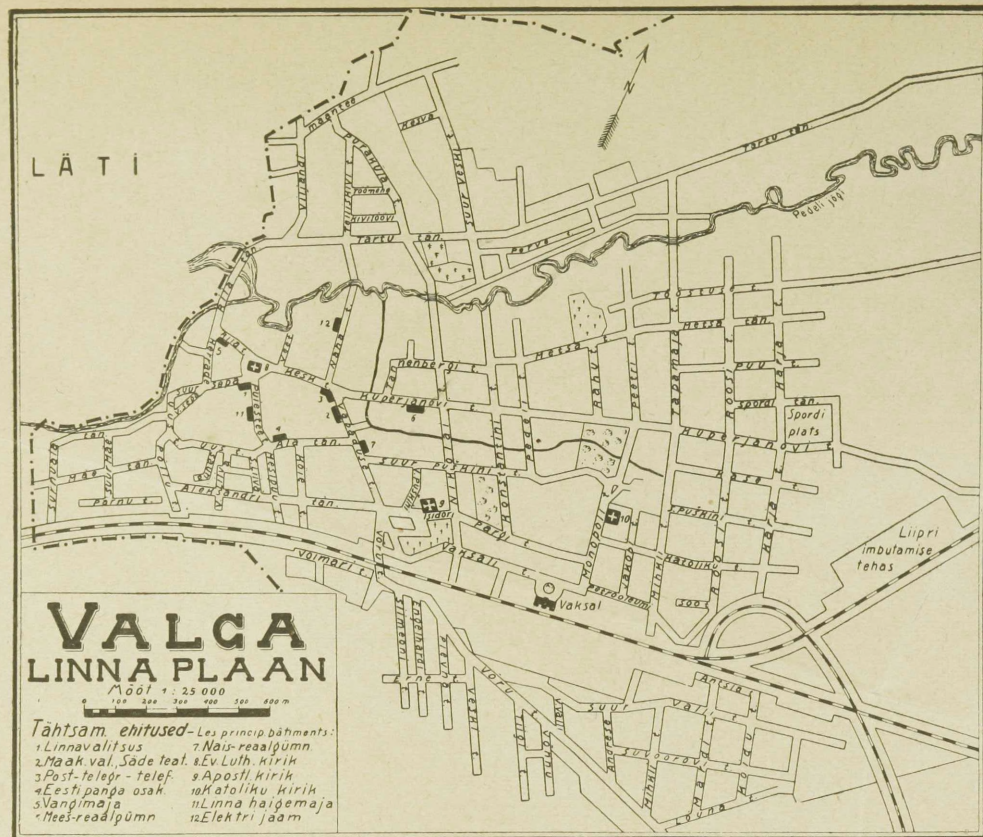
Valga tapamajas registreeriti 1928. aastal loomataude ja muid tähtsamaid haigusi:

24. tab. Valga tapamajas registreeritud haigused.

Maladies enregistrées dans l'abbatoir de la ville de Valga. — Im Schlachthause der Stadt Walk registrierte Tierkrankheiten.

Haiguse nimetus	Tapamajas tapetud			Tapetult järelevaatusele toodud		
	veistel	lammas- tel	sigadel	veistel	lammas- tel	sigadel
Tiisikus — <i>Tuberculosis</i>	172	—	7	—	—	43
Kiirikseentõbi — <i>Actinomycosis</i>	1	—	—	—	—	—
Usstõbi — <i>Strongylosis</i>	3	160	195	—	—	—
Maksakaantõbi — <i>Distomatosis</i>	298	577	—	—	—	—
Veisetangud — <i>Cysticercus inermis</i>	1	—	—	—	—	—
Kopsupõletik — <i>Pneumonia</i>	2	—	—	—	—	—
Neerupõletik — <i>Nephritis</i>	2	—	4	1	—	1
Maksapõletik — <i>Hepatitis</i>	6	—	—	—	—	—
Angiomatoos — <i>Angiomatosis</i>	160	—	—	—	—	—
Mädanikud — <i>Abscessus</i>	356	—	—	—	—	—
Kahheksia — <i>Cachexia</i>	—	—	—	1	—	—
Põrutused — <i>Contusiones</i>	1	—	—	4	—	—
Arenematus — <i>Defectus congenitalis</i>	1	—	—	—	—	—
Tsüstid — <i>Cystae</i>	—	—	153	—	—	—

Valga linna tapamajas on märgata viimasel neljal aastal tunduvat veiste, vasikate, lammaste tapete arvu langemist, sigade tapete arv näitab kõikumusi üles ja alla.

Valga linn.

La ville de Valga. Stadt Walk.

Valga linn on lõunapoolseimaid Eesti linnu ja on oma arenemisel suurel määral seotud olnud tähtsate liiklemisteedega, nii raudteede kui ka maanteedega. Sellise tähtsa sõlmpunktina omas ta enne Eesti ja Latwia vabariigi tekkimist määratud tähtsust; oli ta ju suure ja võrdlemisi jõuka Liivi kubermangu keskkohas. Eesti-Läti piiri rajamisega 1920. a. muutus olukord põhjalikult — tähtsast sõlmpunktist saadi kaks mitte suure tähtsuse ja väheste elujõuga piirilinna; piir aeti otse läbi linna, kusjuures suurem osa sai Eestile, vähem Lätile. Linna loomulik tagamaa, s. o. linna ümbrus, jaotati aga nii, et sellest Eestile jäi umbes üks kolmandik ja Lätile kaks kolmandikku — see asjaolu ei ole jätnud oma mõju avaldamata Eesti Valga elujõule ja on üheks põhjuseks rahvaarvu langemisel.

Linn asub Pedeli jõe mõlemal kaldal, kusjuures tähtsam ning vanem linnaosa asub paremal ja alles 1925. a. linnaga ühendatud Puraküla alevik Pedeli jõe vasakul, põhjapoolisel kaldal. Pedeli jõgi algab Kadastiku järvest ja suubub 12 km linnast allpool Väike-Emajõkke. Teatud tähtsust omavad ka Pedeli jõe kaks linna läbivat haru, Konnaoja ja Pipraoja. Olgugi et Pedeli jõgi on iseenesest väike (umbes 4 m lai ja 1 m sügav), on ta suuresti mõjustanud linna ehituslikku kujundamist ja oma võrdlemisi sügava oruga annab ta Valga pinnareljeefile vahelduva kuju. Linna tervikulisust rikub ta ka teatud määral, sest tema mõlemal kaldal asuvad soostunud heinamaad kokku umbes 200—300 m laiuselt.

Linna vanemaks, tähtsamaks ja kõige enam väljakujunenud osaks on peatänava, Vabaduse tänava, ümbruses asuv osa. Selle osa piirideks võiksime enam-vähem õieti võtta Läti piiri, Pedeli jõe, Poska tänava ja raudtee. Sellesse linnaossa on koondunud pea eranditult kõik tähtsamad asutised ja ehitised, samuti on see osa kaubandusliku elu keskuseks. Tänavastik näitab siin väga ebamäära arengut, kuid selle osa üldmulje jätab täielikult linna mulje, mida ei saa ütelda teiste kolme osa kohta. Teine, pindalalt võrdlemisi suur osa oleks Poska tänavast ida poole Pedeli jõe ja raudtee vahel; see osa

omab enam-vähem korrapärast malelaua-kujulist tänavastikku, mille teljeks on Kuperjanovi tänav. Kuid üldilmelt on ta läbi ja läbi agul, niisamuti kui seda on Pedeli põhjakaldal asuv ebamäärane tänavastikuga Puraküla ja lõuna pool raudteid asuv linnaosa.

Valga linna aluspõhja koosseis ei ole kuigi tuttav, sest suuremaid suurimisi aluspõhja tundmaõppimiseks ei ole ette võetud. Üldiselt teame dr. ing. Leppik'u järgi, et kõrgemas osas koosneb maa-pind kruusast, madalamates linnaosades mullast ja liivast. Peal-mise, peenema kihi all asub paksem kiht savi (4—12 m) ja selle all leidub peenemat vettkandvat liiva. Põhjavee pind asub südalinnas

Kesk tänav, tähtsaim äritänav. — Rue Centrale. — Kesk-(Mittel)-strasse, wichtigste Handelstrasse.

6—12 m sügavusel, linna servades 2—4 m sügavusel. Valga piiri-tuselao 165 m sügavusest puuraugust tuleb 92 m altpoolt arvatavasti devooni arvele (sellest 66 m savisid, 26 m liivaseid kihte).

Valga linna kliimaolude kohta puuduvad meil pea igasugused andmed, sest Valgas puudub ilmajaam ja Valgamaal on ainult üksi-kud vihmajaamad olemas. Üldiselt on Valga kliima kontinentaalset iseloomu, keskmine aastatemperatuur on Tartu ja Viljandi omast veidi kõrgem (vt. Valgamaa kliima lk. 9).

Valga linnal on ühendusteedeks terve rida raudteid ja maanteid. Laiarööpalisist teedest oleks Tallinna-Valga-Riia liin tähtsam ja see-juures koguriiklikult tähtsam kui ainult Valga suhtes, sest tee on ainuke kuivamaa-tee, mille kaudu seisab Eesti ühenduses Euroopa, s. o. Lääne- ja Kesk-Euroopaga; teiseks laiarööpaliseks teeks on Valga-Võru-Irboska tee, see oli üldse vähese tähtsusega tee, aga ta

tähtsus langeb veelgi Tartu-Petseri tee tõttu. Kitsarööpalisist teedest lähevad siit läbi Valga-Mõisaküla ja Valga-Mõniste tee; esimene neist asub suures ulatuses Läti maa-alal. Seega ületab ainult Tallinna Valgat raudteede rohkuse poolest. Mis puutub maantee-desse, siis on ka neid terve rida ja nende kaudu toimub ühendus naaberlinnade Võru, Tartu, Tõrva, ka Viljandi ja Pärnuga. Samuti seisavad Valga tagamaad tiheda teedevõrgustiku kaudu maakonna-linnaga ühenduses. Valga-Tõrva tee on ühtlasi autoomnibuse-liiniks.

Eesti-Läti piiri ajamisel kaotas Valga linn oma maa-alast 234 ha, ent see kaotus tehti tasa seega, et 1925. aastaks liideti linna külge Puraküla alevik 230 elumajaga ja 3 talu kogupindalaga 182 ha. Praegu kuulub linna administratiiv-piirkonda 1441,5 ha, milline maa-ala on järgmiselt jaotatud: majade, õuede ja aedade all 237,5, tänavate, plat-side jne. all 129, raudtee all 80, parkide, avalikkude aedade ja puies-teede all 4,4, mängu- ja spordiplatsideks 2, põldu, aasu ja karjamaid 673, metsa 303, surnuaedade all 5, veekogude all 4,6 ja raba 2 ha.

Ehituskrunte oli 1930. a. 1186, neist 1121 asustatud. Viimase (1922. a.) rahvalugemise andmete järgi oli Valgas 1288 elumaja; juurde on ehitatud kuni 1930. a. 165 maja; selle aja jooksul on tule-õnnetuse läbi hävinud ja lammutatud 3—4 elumaja, nii et nende arvu võime ümmarguselt 1450 peale arvata.

1922. a. rahvalugemise andmete järgi tuli Valgas iga elumaja peale 2,7 korterit, iga elumaja kohta 9,2 elanikku, iga korteri peale 3,2 elanikku. Elumajadest oli 1139 puu-, 97 kiviseintega, 49 sega-materjalist ja 3 saviseintega. Ühekordseid elumaju oli 1021, kahe-kordseid 253, kolmekordseid 13 ja neljakordseid 1; juurde on ehi-tatud kuni 1930. a. ühekordseid 158, kahekordseid 6, kolmekordseid 1. Puukatusesga elumaju oli 281 (21,8%), kivi- 389 (30,3%), papp- 524 (40,7%), plekk-katusesga 36 (2,8%) ja segamaterjalist katusesga 58 (4,5%). Kortereitest oli: kööktube 16,1%, ühetoalisi 32,0%, kahetoa-lisi 32,0%, ülejäänud protsent langeb 3- ja enamatoalistele korteri-tele. Elanikkude tiheduse suhtes jagunevad korterid järgmiselt: 1 elanik korteris 16,8%, 2 elanikku 26,0%, 3 elanikku 22,3%, 4 ela-nikku 17,4%, 5 elanikku 6,9%, 7 ja rohkem elanikku 4,7%.

Pööningukorral oli 311, 4-dal korral 1, 3-dal 26, 2-sel 528, esi-mesel 2 504, keldrikorral 48 ja mitmel majakorral 13 korterit. Köö-giga kortereid oli 87,7%.

Omaette väljakäigukoht oli ainult 19,1%-l kortereist, kuna üle-jäänud 80,9%-l kortereist oli väljakäigukoht ühine terve maja peale või ühel koridoril asuvate korterite peale. Avalikke väljakäigu-kohti on 6, neist 2 turgudel, 2 pargis, 1 pritsimaja juures ja 1 raud-teejaamas. Enam-vähem kõlvuline neist on jaamas olev, kuna tei-sed kõik on kitsad ja ka võrdlemisi mustad. Sundmääruse järgi peavad väljakäigukohad ja solgiveekaevud ning prügikastid teatud

nõuetele vastama ja neid kõiki tuleb tühjendada enne täitumist. Mustus väljakäigukohtadest veetakse kinnistes kastides ja vaatides selleks määratud kohtadele linnast välja. Varemini töötati mustus ümber pudretiks.

Solgiveekaevud on osaliselt ühenduses kanalisatsioonitorustikuga, osas aga imbub solk maapinda.

Valga linna tänavate üldpikkus oli 1930. a. 43 km, neist puies- teed ainult mõnisada meetrit (Vaksali puiestee ja Puiestee tän., Ku- perjanovi tänavale on alles hilja noori puid istutatud). Tänavate pindala on 301 000 m², sellest 210 000 m² sõiduteede ja 86 000 m² kõn- niteede all. Tänavaid on sillutatud muna- või klombitud kividega 22 km pikkuselt ja seda peamiselt südalinnas, sillutatud on ka lin- nast välja viivad maanteed. Kord-korralt sillutatakse sillutamata

„Säde“ teatrimaja Valgas. — Théâtre „Säde“. — Theaterhaus „Säde“.

tänavaid ja parandatakse vana sillutist. Tänavate laius kõigub 4 ja 12 m vahel, kõnniteed on 1—2 m laiad ja on südalinnas enamasti tse- mentplaatidest valmistatud. Linnaservadel on kõnniteeks tänava ääres jalgrada. Tänavaid valgustatakse ainult elektriga, valgusta- tud tänavate pikkus on 30 km, valgustuspunktide arv 183; lambid on 60—200-vatilised. Tänavaid valgustatakse ainult pimedamal ajal, talvel kestab valgustusaeg kella 24-ni ja peale selle lühemat aega öösiste rongide tuleku aegu.

Tööstusettevõtteid oli 1929. a. 50, neist nimetamisväärsemad: õllevabrik, likööri- ja napsivabrik, elektrijaam, 1 vesiveski, laua- vabrik, seebivabrik „Victoria“ jne. Üheski tööstuslikus ettevõttes ei tõuse tööliste arv üle 10, ja et nad kõik nii väikesed on, siis ei avalda nad mingit tunduvat tervishoiuvastast mõju ümbruskonnale.

Linnavalitsuse ettevõtetest oleks nimetada elektrijaam, mis asutatud 1914. a. Jaam annab alalist voolu, 2×200 watti, ja suudab linna nõudeid täiel määral rahuldada. Peale selle on linnal tapamaja, mis küll täiel määral ei vasta moodsa aja nõuetele, kuid oma ülesannet siiski üsna korralikult täidab.

Saunu on Valgas 3, üks neist on raudteelaste ühissaun. Üldsaunad on mõlemad enam-vähem puuduliku ehitusega, kuid suudavad teataval määral rahuldada linna elanikkonna tarvidust sauna järgi. Saunas, mis asub Umb-tänaval on odavam ja kallim osakond (25 ja 40 senti inimeselt) ja peale selle 2 vann- ning 5 numbrituba. Naha tänaval asuvas saunas on ainult üks osakond (25 senti inimeselt) ja 2 numbrituba. Saunade pesuvesi juhitakse kraavide ja ojade kaudu Pedeli jõkke. Valga linnavalitsuse tulevikukavade seas peaks maad leidma korraliku rahvasauna ehitamine.

1932. a. ehitati Pedeli jõe vasakule kaldale Vee ja Naha tänavate kohale avalik supelbassein, mille pindala 10 000 m², sügavus kuni 2,5 m. Värske vesi voolab alaliselt Pedeli jõest basseini.

Hoolekande-asutisist oleksid Valgas nimetada 2 alalist ja 1 suvine lasteaed. Imikud, kelle vanemate kehvus ametlikult tõestatud, saavad kuus 5—15 kr. riiklikku toetist. 1929. a. 15. juunist peale töötab emade ja laste nõuandekoht. Lastekodu puudus kuni hili-sema ajani (1930. a.), kuid nüüd on see küsimus ükskord lahendatud korraliku lastekodu ehitamisega, kuna enne seda kinnist hoolekan-net vajavad lapsed ulualust leidsid vanadekodude ruumides. Vanadekodusid on 2, aga ruumid neis on kitsad ja üldse ei saa neid aja-kohasteks pidada. Nad mahutavad umbes 60—65 inimest. Rahalist abi on antud viimaseil aastail rohkem kui 200 inimesele 3—10 kr. kuus; muidugi on kõikidele hoolealustele võimaldatud maksuta arstiabi.

Toiduainete müük toimub peamiselt kinniseis ruumes ja on normeeritud sellekohaste sundmäärustega. Toiduainete kauplusi on umbes 75 ja nad asuvad peamiselt Vabaduse tänava piirkonnas. Turgu peetakse kolm korda nädalas ap.-õigeusu kiriku eelsel väl-jal. Turu äärel asub liha järelevaatuse punkt, kus maalt toodav liha järele vaadatakse. Siin toimub ka liha müümine 21-st lahtisest liha-poest. Et kõiki toiduaineid peaaegu täitsa lahtiselt müüakse, siis ei saa olukorda rahuldavaks pidada, sest eriti suvel on karta, et toiduained kattuvad tolmu-ga. Vähesel elavusega turu tõttu ei ole ajakohase turumaja ehitamisest suurt räägitudki. Kord-korralt võetakse müügile toodud toiduainete, eriti piimasaaduste proove. Valgas töötavad 6 leivatööstust, peale selle mõni kondiitrikauba- ja vorstitööstus; Valga vorstid on teatud kuulsuse omandanud ka väl-jaspool Valgat.

Linna tapamaja, mis asub Metsa ja Pika tänava nurgal, on oma

ehituselt ja sisseseadelt iganenud. Linnavalitsusel on kavatsus lähemal ajal ajakohase tapamaja ehitusele asuda.

Linna elanikud saavad oma joogi ja tarbevee 4-st avalikust ja ligikaudu 800 erakaevust. Maailmasõja ajal puuriti Linnadeliidu poolt neli puurkaevu, sügavusega kuni 120 m. Need töötasid esialgu arteesiakaevudena, nüüd annab neist ainult üks vett, kuna teised vett ei annagi. Veerohked on kaevud Pedeli harude läheduses. Erakaevud on linna südamikus enamasti pealt kaetud ja pumpadega varustatud, kuna linna äärtel leiame üsna tihti lahtisi kaeve; erapuurkaevude arv on väike. Kaevude sügavus on 6—8 m, leidub aga ka sügavamaid, 12—20-meetrilisi. Mis puutub vete omadusisse, siis

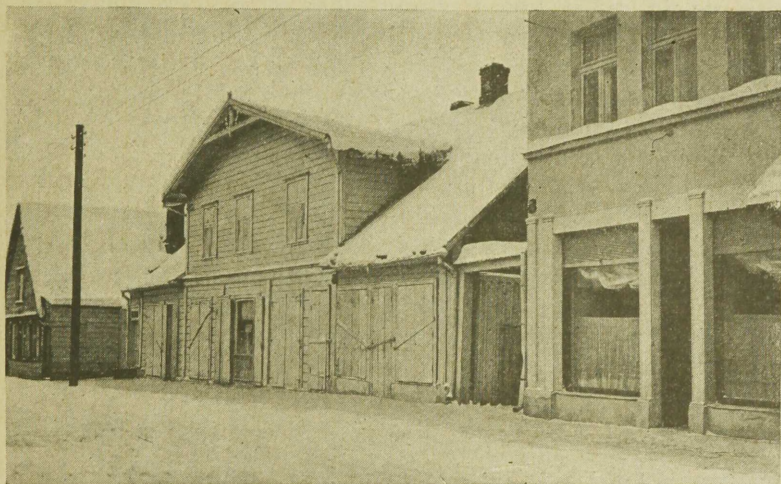

Lihapoodide rida Valga turu ääres. — *Charcutéries au marché dans la ville de Valga.* — Fleischhandlungen am Marktplatze in Walk.

annab sellest pildi 1930. a. ettevõetud vete-uurimine. Kokku on uuritud 41 veeproovi linna mitmesugustes osades asuvatest kaevudest ja seda juunis (27 kaevu) ja oktoobris (14 kaevu). Raketega kaeve on uuritud 13, pumpkaeve 21, puurkaeve 4, arteesiakaeve 1 ja jõevett 2 korral. Kloori sisaldasid alla 10 mg liitris 5 veeproovi, 10—50 mg 6, 50—100 mg 9, 100—200 mg 15 ja üle 200 mg 6 veeproovi. Ammoniaagisisaldus kõikus juunikuul uuritud vetes 0 ja 3,5 mg vahel, oktoobris aga võis seda leida jälgedest kuni 7,6 mg-ni; nitriitide-sisaldus oli juunis 0—0,6 mg, oktoobris 0—1,19 mg. Juunikuul uuritud vetest olid 6 kõlvulist, 6 kahtlast ja 15 kõlbmata, oktoobris uuritud 14 vett osutusid kõik kõlbmatuks. Kõlbmata vete nii suur protsent (71%) laseb oletada maapinna suurt reostust, võib-olla puudu-

liku kanalisatsiooni tõttu. Keskveevärki linnas ei ole ja linna laialdase, kuid hõreda asustamise tõttu tuleks see väga kalliks.

Vihma- ja reovete eemaldamiseks on kesklinnas kanalite võrk. Torud (ruutlõikega 25—38 sm²) ja vaatekastid on puust, viimaseil aastail on juba hulk puutorusid tsement-torudega (ruutlõikega 38—60 sm²) asendatud. Torustik tuleks puutorustiku osas kõik uuendada, samuti tuleb kanalisatsiooni võrku kindla kava järgi täiendada. Reoveed lastakse 6 kohas puhastamatult loomulikesse kogujaisse Pedeli jõkke ja tema harudesse. Tänavatelt, kus ei ole kanalisatsiooni, voolab pinnavesi loomuliku langu suunas kas ojja või madalamatesse

Härrade tänav, endine äritänav. — *Rue des Messieurs.*
Herrenstrasse, frühere Handelstrasse.

kohtadesse. Kokkuseatud üldkava järgi oleks kanalisatsioon tulnud teostada ühissüsteemi järgi bioloogilise filtriga väljalasu kohal Pedeli kaldal. Solgivee jaoks on iga elumaja juures sellekohased augud, mis on ühendatud kanalisatsiooni torustikuga; kus aga viimast ei ole, seal valgub solgivesi maapinda laiali, sest suuremalt osalt ei ole augud veekindlad; osalt selle arvele võimegi panna kaevuvete kõlbmatust.

Linna- ja maakonnaarsti asukoht on mõlemal Valgas. Arstide arv on juba terve rea aastate kestel kõikunud 13 ja 16 vahel, hambaarstide arv 6—8, ämmaemandate arv 6—13, masseerijaid on olnud 1—5, velskereid 2—3 ja halastajaõdesid 1—2 (1920.—29. a.).

Linnahaigemaja, mis asub Promenaadi tänaval, on õige vana, — ta on ehitatud juba 1862. a. Haigemaja on kahekordne puuhoone;

ruumid on seal väga kitsad ega vasta praegusaja nõuetele. Haigemajas on osakonnad: sisehaigete-osakond 20 voodiga, nakkushaigete-osakond 20 ja sünnitusosakond 6 voodiga, peale selle on eriosakond suguhaigetele. Haigemajas asub ka linna ambulants ja avalikkude naiste järelevaatusepunkt. Ambulantse on veel haigekassal ja raudteel. Desinfektsiooniks on sellekohane kamber ja tarbed korterite desinfitseerimiseks. Apteeke on 2.

1922. a. rahvalugemise andmete järgi oli Valga linna faktiline elanikkude arv (kaasa arvatud Puraküla alevik) 10 857, neist 4 888 meeste- ja 5 969 naisterahvast. 100 elanikust oli mehi 45 ja naisi 55. Peale seda on rahva-arv tõusnud kuni 14 746 elanikuni 1. I 1929. a. ja selle järele on märgata järsku langust 12 666 elanikule 1. VI 1930. a.; sugude vahekord on üldjoonis püsinud ühesugusena. Rahvuse järgi oli eestlasi 75,4%, sakslasi 1,8%, venelasi 4,3%, juute 3,7% ja muust rahvusest 14,7%, teadmata oli rahvus 0,1%-il. Muust rahvusest 14,7% koosneb peamiselt lätlastest. Üldse on Valga elanikkond võrdlemisi ebahühtlane ja erineb märksa teistest Eesti linnadest oma kõrge muulaste protsendiga. Perekonnaseisu järgi oli 50,0% vallalisi, 39,7% abielus, 10,1% leski ja 0,2% lahutatuid. Uskude järele oli 68,8% luteriusulisi, 25,9% ap.-õigeusulisi, 3,7% juudi-usulisi, ülejäänud olid muu-usulised, väljaspool uske ja teadmata usuga.

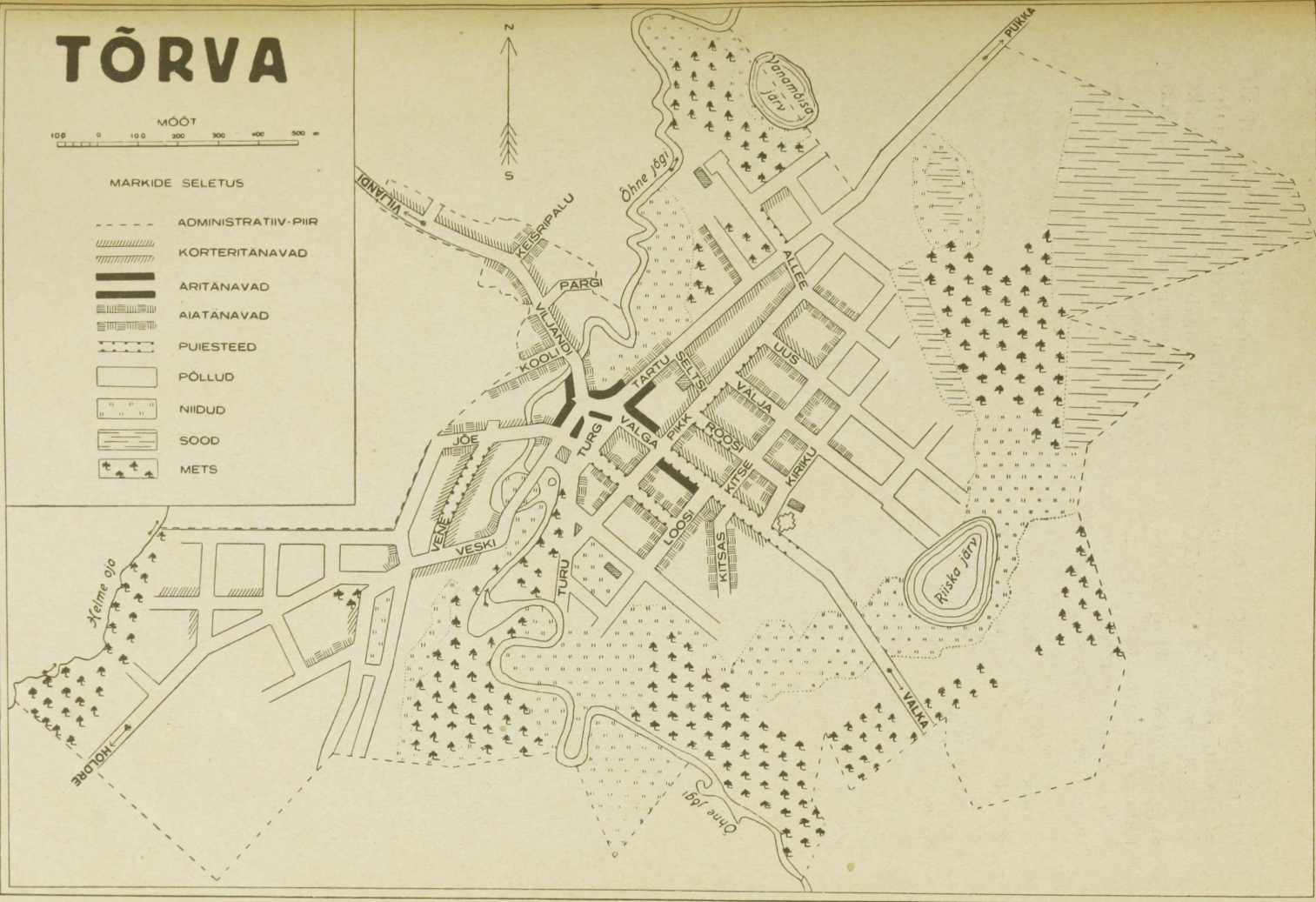
1. I 1932. a. oli Valgas 11 999 elanikku, neist 5 312 meeste- ja 6 687 naisterahvast.

TÕRVA

MÕÖT
100 0 100 200 300 400 500 m

MARKIDE SELETUS

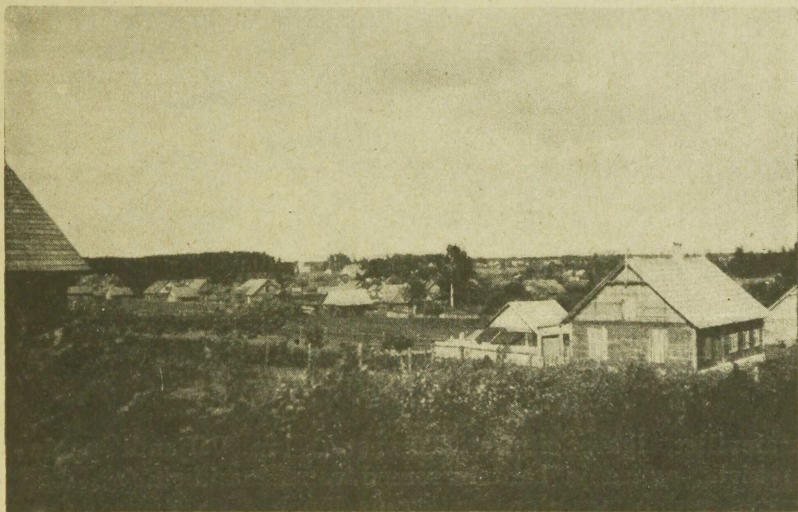
- ADMINISTRATIIV-PIIR
- //// KORTERITÄNAVAD
- === ARITÄNAVAD
- ||||| AIATÄNAVAD
- .-.- PUIESTEED
- PÖLLUD
- NIIDUD
- SOOD
- ✿✿✿ METS

Tõrva linn.

Ville de Tõrva. Stadt Tõrwa.

Tõrva on uuematest alevlinnadest Eestis; umbes 50 a. tagasi oli praegune Tõrva linna maa-ala kaetud männi- ja kuusemetsaga; seal hargnes Valga-Tartu maantee kaheks — üks haru Tartusse, teine Viljandisse. Maantee hargnemise kohale ehitati kõrts ja selle lähedusse, Õhne jõe paremale kaldale, kaks väheldast maja. Maa-ala

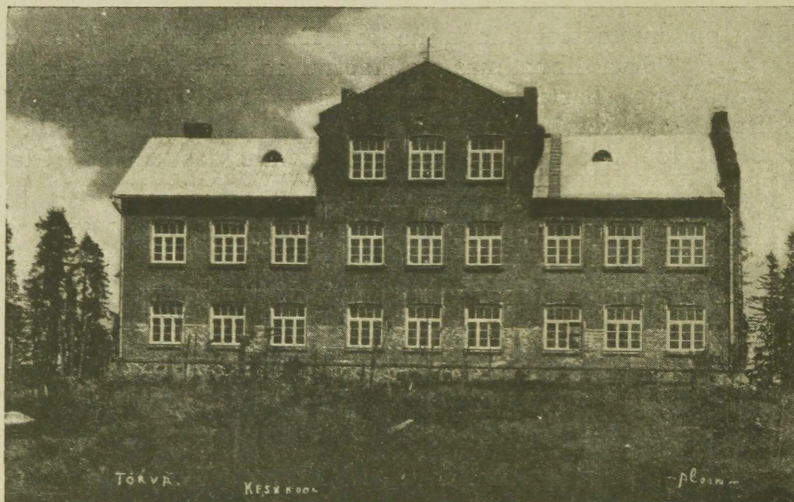
Vaade Tõrva linna idaosale. — *Vue sur la partie d'est dans la ville de Tõrva.* —
Aussicht auf den östlichen Teil von Tõrwa.

ühes ümbritseva metsaga kuulus Patküla mõisa omanikule. Sellest ajast peale arenes nimetatud koht alevikuks, nimega Tõrva — nimetuse päritolu on ühenduses metsas asuva tõrvaahjuga. Et koht asus kesk viljarikast Helme kihelkonda, asusid siia kaupmehed ja käsitöölised.

Majade ehitust soodustas ühevakamaaliste ehituskruntide andmine 99 aasta peale, ehitusmaterjali saadi omalt krundilt ja ka lähe-

dasest metsast. Maailmasõja algusest kuni 1922. aastani oli aleviku kasvamises täieline seisak, 1921. a. sai Tõrva aleviomavalitsuse ja kui 1922. a. hakati riiklikke ehituslaene andma, siis andis see alevi juurdekasvule uut hoogu, ja 1926. a. muudeti ta linnaks.

Tõrva asub Valga maakonna põhjaosas, 30 km Valgast põhja pool; lähemast raudteejaamast, Pukast, asub ta 26 km kaugusel. Oma asukoha tõttu on Tõrva loodusliku ilu poolest kauneim Eesti väike-linnadest. Toredate kallastega Õhne jõgi, Riiska järv Valga maan-tee ääres ja Vanamõisa järv Tartu maantee lähedal, samuti okas-puumetsa-tukkadega kaetud orud ja mäenõlvad lasevad ununeda

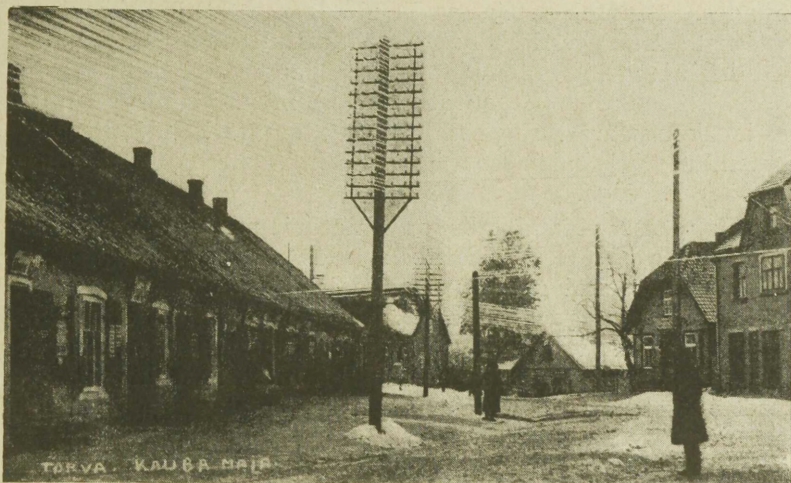

Tõrva ühisgümnaasiumi maja. — *Ecole secondaire de Tõrva*. — Gymnasial-gebäude in Tõrwa.

Tõrva alevilist, igavat ilmet. Tõrvast 2 km Viljandi poole asub Helme kirik, mõisa ja kantsivaremed vanade müüride ja vallidega. Varemetes leidub maa-alune käik, mis lõpeb 2 km eemal asuvas nn. Bokardo orus. Bokardo org algab Helme kiriku lähedalt lamedate kallastega; oru põhjas voolab samanimeline oja. Tikste veskijärve läheduses muutuvad kaldad kord-korralt järsemaks ja ühtlasi toredamaks. Veskijärve juurest algab teine ahelik, nn. Tantsumägi, millest 20 ha Tõrva linnale kuulub ja mis on linnapargiks ette nähtud. Mainimist väärib veel nn. Keisripalu mets.

Maapind on enamasti liivane, seetõttu on tema kasutamine aia-maana raske. Linna keskuse moodustab umbes $\frac{1}{4}$ ha suurune turu-väljak, mille ümber on koondunud linna suuremad ärid ja enamik suuremaist hooneist, nagu kaubamaja ja algkoolimaja (tulevane rae-

koda). Kaubamaja juurest hargnevad kolm peatänavat: Valga, Tartu ja Viljandi tänav, kõik kolm samanimeliste maanteede linnapiires asuvad osad. Nimetatud kolm tänavat on sillutatud killustik-kividega, kuna neljas peatänav, Veski tänav, on sillutatud klombitud kividega; neist tänavast hargnevad 40 kõrvaltänavat, mis on suuremalt jaolt sirgjoonelised ja kindla plaani järgi asetatud. Kõrvaltänavad on kõik sillutamata ja sellepärast kuivematel aastaaegadel tolmused. Tänavate üldpikkus on 17 km, pindala 20 ha, sellest sõiduteed 15 ha ja kõnniteed 5 ha; sõiduteest on sillutatud 2,5 km ja sillutamata 14,5 km. Jalgteed on kaetud kruusaga. Tänavaid valgustatakse pimedamatel aastaaegadel elektriga pimedatulekust kuni keskööni; valgustuspunktide arv — 37. Tänavate äärtele on rohkesti ilupuid istutatud.

Kaubamaja Tõrva turuväljal. — *Marché dans la ville de Tõrva.* — Marktplatz in Tõrwa.

Linna maa-ala on 343,93 ha, sellest Riiska talu maad 73,16 ha, Tussi — 7,03 ha, Tikste — 1,17 ha, Kangro — 3,49 ha, ap.-õigeusu kirikumaad 2,91 ha, Patküla valla maad 1,18 ha ja riigimaad 255,74 ha. Ehituskruntide all on 98,66 ha, heinamaad — 25,76, karjamaad 2,19 ha, metsa — 40,93 ha, sood — 25,91 ha, veekogusid — 8,52 ha, tänavate, teede ja platside all on 20,05 ha ja põllu all 123,91 ha.

Elanikkude arv oli 1. I 1932. a. 2 482, neist 1 063 meeste- ja 1 419 naisterahvast; juurdekasvu oli võrreldes 1922. a. rahvalugemise andmetega, 1932. aastaks 464 inimest. Elumaju on vähe üle 400, ligi 800 korteriga. Majad on enamikus ühekordsed puuehitised ühes kõrvalhoonetega; pea iga maja juures on ruumid hobuse või lehma pi-

damiseks. Väljakäigukohad asuvad enamasti hoovis ja on oma ehituselt õige primitiivsed; umbes 30 elumajas on väljakäigukoht majas tarviliku telliskivist või betoonvooderdisega kastiga ja õhutoruga.

Linnal puudub veevärk ja ei ole seda ka lähemates tulevikuvädes ette nähtud, samuti puuduvad avalikud kaevud. Vett võetakse kaevudest, mis on enamasti puuraketega; viimasel ajal hakatakse suuremal määral betoonrakkeid tarvitama ja kaevusid pumpadega varustama. Veeanalüüse on tehtud kohaliku apteegi ja limonaaditehase kaevudest, milliste vesi on leitud kõlbuline olevat.

Kanaliseerimist ei ole, on ainult kaks maa-alust toru umbes $\frac{1}{2}$ km pikkusega. Majade vesi juhitakse aiamaale, kuna pinnaveed juhitakse tänavatelt jõkke.

Et linn on alles noor ja ka väike, siis ei ole suudetud mitmesuguseid korraldusi ja määrusi maksma panna, nagu seda on vanemates linnades. Puudub tapamaja ja ei ole teostatud korrapäraselt liha järelevaatust. Puuduvad ka haigemaja, ambulantsid ja nõuandepunktid. Toiduainetega kauplemise järelevalvet teostab linna tervishoiukomisjon. Arstlikuks personaaliks on: linnaarst, kes on ühtlasi ka Helme jaoskonna-arstiks, peale selle 2 eraarsti, 1 loomaarst ja 2 ämmaemandat. Desinfektsiooni nakkushaiguste puhul toimetatakse hüdropult-aparaadiga.

Meelelahutuse võimalusiks on tuletõrje-seltsi majas teatriruum kuni 800 kohaga; teatrietendusi korraldatakse umbes 40—50 korda aastas. Hariduseseltsi ruumes asuvad lugemislaud ja teemaja; kino töötab ainult koolitegevuse kestel. Restorane on 4, öömaju 1 (hobusepostijaamas), korralikku söögimaja ei ole. Jalutuskohadeks on avalikud pargid, üks ühisgümnaasiumi juures ja teine Tantsumäel. Tööstusettevõtetest oleksid nimetada: linna elektriijaam, 2 lauavabrikut, 1 puutööstus, 2 värvikoda, jahu-, villa- ja ketramistööstus, ühispiimatalitus ja mõned väiksemad tööstused. Tööstuse reoveed ümbrust ei riku.

Kirjandus.

Bibliographie. — Literatur.

1. *Bekker, H.*, Lühike ülevaade Eesti geoloogiast. — Koguteos „Eesti“ ja äratrükk sellest „Eesti loodus“ 1925. a. 97—149.
2. *Granö, I. G.* prof., Orienteeriv ülevaade: nr. 5 allikas, 1—17.
3. *Grewingk, C.*, Geologie von Liv- u. Kurland 1861.
4. *Köstner, N.*, Eesti sõdurite pikkus 1924. a. — Eesti Statistika, 1927., nr. 65.
5. *Lasberg, E.*, Leepra. Eesti Demograafia, v. 4; 111—113, 1930. a.
6. *Lepp, A.*, Öppeasutised 1922—1927. — E. Statistika, 1928, nr. 76, 200—210.
7. *Lepp, A.*, Alg- ja keskkoolid 1926./27., 1927./28., 1928./29., 1929./30. 1930./31. õ. a. — E. Statistika, 1928., nr. 79, 341—361, 1929., nr. 88, 142—162, 1931., nr. 111, 73—96, 1932., nr. 126, 286—303.
8. *Lüüs, A.*, prof., Sugemeid vigaste laste kohta Eestis, 1923.
9. *Nõmmik, A.*, prof., Kodumaa mullastik. — Koguteos „Eesti“ ja äratrükk sellest „Eesti loodus“ 1925. a. 97—149.
10. *Ohu, A.*, Tuuled Eestis.
11. *Paldrock, A.*, prof., Uemaid andmeid pidalitöbisist Eestis. — Eesti Arst, 1928., nr. 11, 393—395.
12. *Rammul, A.*, prof., Algkooli ruumid ja tervishoidlised tingimused, lk. 77—105; keskkooli ruumid ja tervishoidlised tingimused, lk. 175—182; koguteos „Haridus Eestis“, 1924.
13. *Reiman, H.*, Haridus Eestis, 1924. Riigi Stat. Keskbüroo väljaanne.
14. *Sresnevsky, B.*, prof., 25-jährl. Mittelwerste der Niederschläge 1886—1910. Dorpat, 1913.
15. *Sütt, J.*, cand., Temperatuuri olud Eestis (käsikirjas).
16. *Tomberg, G.*, Linnade ja alevite rahvastik 1931. a. E. Statistika 1932., nr. 124, 173—177.
17. Valgamaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. V. 1932.
18. Valga ja Tartumaa. 1922. a. üldrahvalugemise andmed, vihik X. 1924.
19. *Volmer, L.*, dr., Sünnitusabi andmine Eestis. Käsikiri.

Peale loetletute on tarvitatud veel paljuid muid Eesti Statistika Keskbüroo väljaandeid.

Résumé français.

L'arrondissement de Valga (Walk) est situé au sud de l'Estonie et confine au sud et sud-ouest à Lettonie, au nord à l'arrond. de Pärnu (Pernau), de Viljandi (Fellin) et de Tartu (Dorpat), et à l'est à l'arrond. de Võru (Werro).

L'étendue territoriale de l'arrondissement est de 1 500 km².

Le sous-sol de l'arr. est composé de grès rouge dévonique (old red).

Le climat de l'arr. Valga est tempéré-continentale. L'arrond. de Valga n'ayant que 5 stations de pluie, qui sont en fonction depuis 12—26 ans et qui n'enregistrent la température de l'air qu'à 8 heures du matin et ces températures donnant une moyenne annuelle inférieure de 0,6° C à la moyenne des températures enregistrées 3 fois par jour, il s'ensuit que la température moyenne annuelle normale est de 4,8° C et non pas de 4,2° C (v. tabl. 1). Le nombre moyen des jours avec eau tombée (tabl. 3) oscille entre 10 (mars) et 15 (août) et était de 152 par an. La quantité moyenne d'eau tombée oscillait entre 23 mm (mars) et 83 (juillet) et était de 566 mm par an (tabl. 2).

Le matériel des 3 763 maisons de l'arr. de Valga était bois en 90,8%, maçonnerie en 7,1%, matériel mixte en 1,4% et argile en 0,7%.

Les maisons d'habitation sont couvertes de bois (lattes, bardeau) 84,0%, de paille 9,0%, de bitume 4,5% et de matériel mixte 2,5%. Le matériel des planchers des 699 maisons d'habitation inspectées était de planches en 97,2%, de pierre en 1,3%, de terre en 1,1% et d'argile en 0,4%.

La surface de logement par mètre carré de fenêtres était 12—20 en 41,8%, 20—40 en 42,0%, et plus en 8,9%. La hauteur de logement était de 1,5—2,0 m en 2,2%, de 2,0—2,5 m en 38,3%, de 2,5—3,0 m en 53,5%, 3,0 m et plus en 6,0%.

Le cube d'air de logement par homme était de moins de 10 m³ en 6,9%, de 10—20 m³ en 23,3%, de 20—30 m³ en 29,5%, de 30—50 m³ en 26,6%, de 50 m³ et plus en 13,7%.

72,2% des fermes inspectées ont une maison de bain.

Le nombre des écoles primaires dans l'arr. de Valga était en 1930/31 a. 41 avec 231 classes et 3 768 écoliers; le nombre des écoles secondaires était 5 avec 32 classes et 735 écoliers, dont 4 sont dans la ville de Valga et 1 dans la ville de Tõrva.

Il y a dans l'arrondissement de 10 laiteries coopératives.

D'après les résultats du recensement en 1922 la population de l'arr. Valga était de 39 690 habitants: 18 319 hommes et 21 371 femmes, dont étaient 90,0% Estoniens, 2,0% Russes, 0,8% Allemands, 1,1% Juifs, 1,1% Lettoniens et 6,1% autres.

Le nombre des aveugles, des sourds et sourds-muets était 187 ou 47 par 10 000 habitants, le nombre des aveugles était 93 ou 23,4 par 10 000 habitants. Pour toute l'Estonie le nombre des aveugles, sourds et sourds-muets était 47,5 par 10 000 habitants et le nombre des aveugles 19,6 pour 10 000 habitants. Le nombre des aliénés était en l'arr. Valga 123 ou 31 par 10 000 habitants, pour toute l'Estonie 31,2. Le nombre des enfants infirmes dans l'arr. de Valga était 66 ou 16,6 par 10 000 habitants.

Les quantités d'alcool absolu par an par habitant, vendu sous forme d'eau de vie (40°) et d'alcool à 95°, était suivant dans les années 1920—1930: 1,462; 4,270; 3,909; 3,861; 2,957; 2,654; 2,836; 3,128; 2,620; 2,415 litres.

La provenance et la qualité des eaux potables sont données dans le tableau 6. Le chiffre des puits inspectés est de 100, dont 51 de puits à margelle et 21 de fontaines à pompe. L'examen des propriétés physiques et l'analyse chimique de 100 échantillons d'eau montraient, que la quantité de l'eau bonne atteignait 60%, suspecte 28% et mauvaise 12% (tabl. 25).

La naissance dans l'arr. Valga en 1923—30 était en moyenne 18,4⁰/₀₀, la mortalité 15,6⁰/₀₀ et la mortalité des enfants moins d'un an 92⁰/₀₀. Les données détaillées se trouvent dans les tabl. 9, 10, 11, 13, 15 dans le chapitre „l'hygiène publique“.

L'arr. de Valga est divisé en 5 districts médicaux, dans chacun desquels il y a un médecin et une sage-femme salariés par l'administration de l'arrondissement. Le médecin de district est tenu pour ces honoraires fixes d'exercer des fonctions de médecin sanitaire, scolaire et de médecin pour les pauvres. En outre le médecin de district a le droit d'avoir une clientèle privée. Il y a dans l'arrondissement 5 médecins praticiens privés, 4 médecins vétérinaires — l'arrondissement est divisé en 4 districts médicaux vétérinaires — 4 sages-femmes et 2 dentistes, 1 sanatorium pour tuberculeux à Taagepera (Wagenküll) avec 95 lits et 1 sanatorium pour 50 enfants à Taheva.

Il y a dans l'arr. Valga 2 villes: Valga (Walk) d'Estonie et Tõrva, et 4 petits bourgs.

Le chef-lieu de l'arrondissement Valga (Walk) d'Estonie est situé à l'ouest de l'arrondissement sur la frontière Lettonienne.

L'étendue territoriale de Valga est de 1441,5 ha, dont 237,5 ha sont occupés de maisons, cours et jardins privés, 80 ha de chemin

de fer, 4,4 de parcs, jardins publics et allées, 2 ha de terrains de jeux, et sport, 673 ha de champs et de pré, 33 ha de bois, 5 ha de cimetière, 4,6 ha des eaux et 2 ha de marais. Le nombre des maisons atteigne 1450, dont $\frac{4}{5}$ sont à un étage. Il y a dans la ville de 4 puits publics et de 800 environ privés, dont la profondeur est de 6—8 m. Moins de 50% des 40 puits examinés avaient l'eau bonne.

Il y a dans la ville de Valga d'Estonie un hôpital avec 46 lits et 2 pharmacies. Le nombre des médecins et du personnel médical variait dans les dernières années de 13 à 16 médecins, de 6 à 8 dentists, de 8 à 13 sages-femmes, de 2 à 3 chirurgiens, de 1 à 2 infirmières et de 1 à 5 masseurs. Le nombre des habitants était 1. I. 1932 11 999, dont 5 312 hommes et 6 687 femmes; en 1922 le nombre des habitants était 10 857.

La ville de Tõrva est située dans la partie du nord de l'arrondissement de Valga. Le nombre des habitants était 1. I. 1932 2 482, dont 1 063 hommes et 1 419 femmes. Le nombre des maison d'habitation surpasse un peu 400 et le nombre des logements 800.

Zusammenfassung.

Der Walksche Kreis liegt im südlichen Teile Estlands und grenzt im Süden und Süd-Westen an Lettland, im Norden an den Pernauschen, Fellinschen und Dorpater Kreis und im Osten an den Werroschen Kreis.

Der Kreis ist reich an kleinen Seen.

Die Gesamtfläche des Walkschen Kreises umfaßt 1500 km².

Den Untergrund des W. Kreises bildet der rote Sandstein (old red).

Die Höhenlage des Kreises beträgt 50—100 m über dem Meeresspiegel.

Das Klima des Kreises ist gemässigt-kontinental. Da in dem W. Kreise nur 5 Regenstationen sind, welche 12—26 Jahre arbeiten und die Lufttemperatur blos um 8 Uhr morgens vermerken, und da diese Temperaturen ein um 0,6° C. geringeres Jahresmittel ergeben, als die 3 mal täglich gemessenen Temperaturen, so ist die normale Jahrestemperatur im Mittel nicht 4,2 (s. Tab. 1), sondern 4,8° C.

Die mittlere Tagezahl mit Niederschlägen schwankte zwischen 10 (März) und 15 (August) und betrug für's Jahr 152. Die Niederschlagsmenge schwankte zwischen 23 mm (März) und 83 (Juli) und ergab fürs Jahr 566 mm.

Von den 3 763 Wohnhäusern des W. Kreises waren 90,8% aus Holz, 7,1% aus Stein, 1,4% aus gemischtem Material und 0,7% aus Lehm. Die Dächer bestanden in 84,0% aus Holz, 9,0% aus Stroh, 4,5% aus Pappe und in 2,5% aus gemischtem Material — Blech u. a. Die Wohnhäuser bestehen gewöhnlich aus 2—4 Stuben und 1 Küche. Der Fussboden war in den 699 untersuchten Wohnhäusern in 97,2% Holz, in 1,3% Stein, in 1,1% Erde und in 0,4% Lehm. Das Verhältnis der Fensterfläche zur Fussbodenfläche schwankte von 1:12—1:20 in 41,8%, von 1:20—1:40 in 42,0%; in den übrigen 8,9% war das Verhältnis grösser. Die Höhe der Wohnstuben schwankte in 2,2% der Häuser zwischen 1,5—2,0m, in 38,3% zwischen 2,0—2,5 m. in 53,5% zwischen 2,5—3,0 m und in 6,0% war sie über 3 m. Der Luftkubus pro Mensch war unter 10 m³ in 6,9%, 10—20 m³ in 23,3%, 20—30 m³ in 29,5%, 30—50 m³ in 26,6% 50 und mehr m³ in 13,7%. Besondere Badestuben hatten 72,2% von den untersuchten Gesinden.

Elementarschulen gab es im W. Kreise im Jahre 1930/31 41 mit 231 Klassen und 3 768 Schülern; Mittelschulen gab es 5, von ihnen 4 in der Kreisstadt Walk und 1 in der Stadt Törwa, zusammen mit 32 Klassen und 735 Schülern. Mangelhaft waren in den Schulen meist die Beleuchtung u. Lüftung. Im W. Kreise gibt es 10 Kooperativ-Meiereien, die hochwertige Exportbutter liefern.

Nach Angaben der Volkszählung waren im Walkschen Kreise 39 690 Einwohner (18 319 männl. u. 21 371 weibl.), von ihnen ledige 54,3%, verheiratet 37,0%, verwitwet 8,6%, geschiedene 0,1%.

Von den Einwohnern waren Esten 90,0%, Russen 2%, Deutsche 0,8%, Juden 1,1%, Letten u. andere 6,1%. Ev.-lutherische waren 73,8%, Griech.-orthodoxe 24,3%, Römisch-katholische 0,2%, Baptisten 0,1%.

Blinde, Taube, Stumme u. Taubstumme waren registriert 187. d. h. 47 pro 10 000 Einwohner; von ihnen waren Blinde 93 oder 23,4 pro 10 000 Einwohner. Die entsprechenden Zahlen für ganz Estland waren 47,5 und 19,6 pro 10 000 Einwohner. Die Zahl der geistig Anormalen betrug im W. Kreise 123 oder 31 pro 10 000 Einwohner, für Estland 31,2. Krüppel waren registriert 66 oder 16,6 pro 10 000 Einwohner.

Spiritus und Branntwein wurde im Walkschen Kreise in den Jahren 1920—1930 verkauft: 1,462, 4,270, 3,909, 3,861, 2,957, 2,654 2,836, 3,128, 2,620, 2,415 Liter absol. Alkohol auf 1 Einwohner berechnet.

Im Walkschen Kreise auf dem flachen Lande sind 100 Trinkwasserproben untersucht, von denen 60% sich als gut, 28% als verdächtig oder mittelmässig und 12% als schlecht erwiesen. Von den untersuchten Brunnen waren 51 Schachtbrunnen und 21 Pumpenbrunnen. Die Analysenergebnisse über die einzelnen Trinkwasserquellen sind in der letzten Tabelle angegeben.

Die Geburtsziffer für die Jahre 1923—30 war im Mittel für den ganzen Walkschen Kreis $18,4\text{‰}$, die Sterblichkeitsziffer $15,6\text{‰}$, und die Sterblichkeit der Säuglinge 92‰ von Lebendgeborenen. Die eingehenden Angaben über den Gesundheitszustand der Bevölkerung befinden sich im Abschnitte „Öffentliches Gesundheitswesen“, Tab. 9, 10, 11, 13, 15.

In Walkschen Kreise sind 5 Medizinal-Distrikte, in deren jedem 1 Distriktarzt und eine Hebamme arbeiten und von der Kreisverwaltung ein festes Grundgehalt beziehen. Die Distriktsärzte haben das Recht auch Privatpraxis zu treiben. Ausser den Distriktsärzten waren im W. Kreise noch 5 Privatärzte, 4 Hebammen und 2 Zahnärzte. Im W. Kreise befindet sich in Taagepera (Wagenküll) ein Tuberkulose-Sanatorium mit 95 Betten (gegr. im J. 1922) und in Taheva ein Kinderheim-Sanatorium mit 50 Betten (gegr. im J. 1927).

Geschildert sind die sanitären Verhältnisse von den 2 Städten Walk und Törva und von 4 Flecken.

Die Kreisstadt Walk od. Estländisch-Walk liegt an der lettländischen Grenze und grenzt unmittelbar an die Stadt Lettländisch-Walk. Die Grenze zwischen Estland und Lettland wurde im J. 1920 fast mitten durch die im früheren Livland gelegene Stadt Walk gezogen. Von den zur Stadt gehörenden 1441,5 ha sind eingenommen 237,5 ha von Häusern, Höfen und Gärten, 129 ha von Strassen und Plätzen, 80 ha von der Eisenbahn, 4,4 ha von Parks, öffentlichen Gärten und Alleen, 2 ha von Spiel- u. Sportplätzen, 673 ha von Wiesen und Feldern, 333 ha von Wald, 5 ha von Kirchhöfen, 4,6 ha von Gewässern u. 2 ha von Moor. Die Zahl der Häuser beträgt rund 1450, von denen sind $\frac{4}{5}$ einstöckige Gebäude. Die Stadt ist zum Teil kanalisiert; ihr Trinkwasser nehmen die Einwohner aus 4 öffentlichen und etwa 800 Privatbrunnen, deren Tiefe meistens von 6—8 m, in einigen von 12—20 m schwankt. Von den untersuchten 40 Brunnenwasserproben waren weniger als die Hälfte befriedigend.

In der Stadt befindet sich 1 städtisches Krankenhaus mit 46 Betten, 2 Apotheken. Die Zahl der Ärzte u. des Medizinalpersonals in Walk schwankte in den letzten Jahren folgendermassen: Ärzte 13—16, Zahnärzte 6—8, Hebammen 6—13, Feldscher 2—3, Schwestern 1—2 und Masseure 1—5.

Am 1. I. 1932 betrug die Einwohnerzahl 11 999 (5 312 m. und 6 687 w.) gegen 10 857 im Volkszählungsjahre 1922.

Die Stadt Törva liegt im nördlichen Teile des Walkschen Kreises und hatte am 1. I. 1932 2 482 Einwohner (1 063 m. und 1 419 w.); die Zahl der Wohnhäuser übersteigt etwas die Zahl 400 und diejenige der Quartiere 800. Das Trinkwasser liefern Brunnen.

Valgamaa joogivee uurimise tulemused.

Résultats de l'analyse des eaux potables de l'arr. de Valga.

Resultate der Trinkwasseruntersuchungen im Walkschen Kreise.

a	allikas,	source, Quelle,	+	vesi on kõlvuline	<i>l'eau est bonne,</i>
j	jäljed,	traces, Spuren,		ehk hea,	<i>das Wasser ist</i>
jõ	jõgi,	rivière, Fluss,			<i>gut,</i>
p	pumpkaev,	fontaine à	—	vesi on mittekõl-	<i>l'eau est mau-</i>
		<i>pompe, Pumpe,</i>		vuline ehk halb,	<i>vaise, das</i>
pk	puurkaev,	puits tubulaire,			<i>Wasser ist</i>
		<i>Rohrbrunnen,</i>			<i>schlecht,</i>
r	raket. salvkaev,	puits à margelle,	?	vesi on kahtlane,	<i>l'eau est suspecte</i>
		<i>Kesselbrunnen,</i>			<i>ou médiocre,</i>
t	talü,	la ferme,			<i>das Wasser ist</i>
		<i>Bauerngehöft,</i>			<i>verdächtig</i>
tn	tänav,	rue, Strasse,			<i>oder mittel-</i>
vald		commune rurale,			<i>mässig.</i>
		<i>Gemeinde,</i>			
üpt	ühispiimatalitus,	laiterie cooper.,			
		<i>Meierei kooper.,</i>			

Lahtreis 5—7 tähendavad arvud milligramme 1 liitr. vees. Vee ka-
reduse 1 saksa kraad = 1,79 prantsuse = 1,25 inglise kraadiga.

*Les nombres en les colonnes 5—7 expriment des milligrammes par
litre d'eau. Degré hydrometrique 1° allemand = 1,79^o français = 1,25^o
anglais.*

*In den Rubriken 5—7 bedeuten die Zahlen Milligramme in 1 Liter
Wasser. Die Härte des Wassers (Rubrik 8) ist in deutschem Härtegraden
angegeben; 1 deutscher Härtegrad = 1,79 französ. = 1,25 englischen
Härtegrade.*

25. tab.

Järjekorra nr.	Valla ja asula nimetus; veeuurimise aeg <i>Communes rurales et fermes; le temps de l'analyse</i> <i>Gemeinde, Ort u. Zeit der Wasseruntersuchung</i>	Veevõtmise koht — <i>Provenance de l'eau</i> — Herkunft des Wassers				Kloor (Cl) — Chlore — Chlor				Vee kõlvulisus — <i>Qualité de l'eau</i> — Be- schaffenheit des Wassers
		Kaevu sügavus — <i>Profondeur de puits</i> — Brunntiefe				Ammoniaak (NH ₃) — Ammoniaque — Ammon.				
		Vee kaugus maapinnalt — <i>Dist. de l'eau de la surface de la terre</i> — Entfernung des Wassers von d. Erdoberfläche				Salpeetrishape (N ₂ O ₃) — Nitrites — Salpetrige Säure				
		Vee kihi paksus — <i>Hauteur de l'eau</i> — Tiefe der Wasserschicht				Karedus saksa kraadides — <i>Degré hy- drométr. allem. Härte in deutsch. Grad.</i>				
		metr.								
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	Helme vald. (aug. 1925. a.)									
1.	Aindujaagu popsik.	r	4	1	3	14	0	0	9,1	+
2.	Kapermäe t.	p	8	5	3	38	0,05	j	18,3	?
3.	„ t.	p	6	4	2	16	j	0	15,4	+
4.	Pori t.	r	6	2	4	60	j	j	19,4	?
5.	Päärnu t.	r	5	3	2	64	0,05	0	16,1	?
6.	Söödi t.	r	9	6	3	72	j	0	18,9	+
7.	Tupe t.	r	10	6	4	44	0	0	17,6	+
8.	Unsa t.	p	4	2	2	160	0	0	25,1	+
9.	Vinkle t.	r	8	5	3	68	0,05	0	22,5	?
	Holdre vald. (aug. 1925. a.)									
10.	Asundus	r	6	3	3	26	0	0	8,7	+
11.	Kangro t.	r	10	6	4	98	0	0	18,6	+
12.	Libardi t.	r	6	3	3	44	0,1	0,1	5,9	—
13.	Meierei ja algkool	a				22	0	0,1	8,8	?
14.	Nabine t.	r	9	8	1	74	0	0	14,0	+
15.	Naba popsikoht	r	4,5	0,5	4	86	0,05	0	20,0	?
16.	Vastse-Piitre t.	r	12	8	4	14	j	0	15,0	+

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Hummuli vald. (sept. 1925. a.)										
17.	Koolimaja	r	6	3	3	320	0	0,6	18,5	—
18.	Mudani t.	a				18	0,05	0	2,1	?
19.	Mägeveste t.	p	8	2	6	28	j	0	17,3	+
20.	Naari t.	p	6	4	2	36	0	0	14,7	+
21.	Puide t.	r	7	5	2	214	0	0	20,3	+
22.	Vallamaja	p				116	0	j	15,1	?
Jõgeveste vald. (mai 1925. a.)										
23.	Jahumatu t.	p	6	3	3	130	j	0	14,5	+
24.	Koolimaja	p	12	8	4	120	0	j	16,2	?
25.	Meiri popsikoht	r	3	2	1	100	0,05	0,1	6,3	—
26.	Parve küla	a				30	j	j	6,9	?
27.	Vahetalu asund.	a	0,5			40	j	j		?
28.	Vallamaja	r	5	3,5	1,5	30	0	j	6,9	?
Kaagjärve vald. (juuli 1924. a.)										
29.	Ala-Mürgi t.	a				18	0	0	15,3	+
30.	Ala-Rautina t.	a				8	0	0	10,5	+
31.	Kalu-Lonti t.	tk				15	0,1	j	13,0	?
32.	Kirche t.	r	10	8	2	32	j	0	23,5	+
33.	Leetuse t.	a				12	0	0	11,0	+
34.	Mäe-Rautina t.	r	12	8	4	18	0,2	0,3	29,8	—
Karula vald. (juuni 1924. a.)										
35.	Igaste algkool, Emajõgi					8	0	0	9,8	?
36.	Kalda t.	a				14	0	0	9,5	+
37.	Kirbu t., (Pulsti allikas)	a				16	0	0	13,0	+
38.	Kirbu t., („Soo“ allikas)	a				12	0	0	14,0	+
39.	„Kiriku kõrts“	p				32	j	0,7	17,6	—
40.	Kivirehe t.	p	8,5	3,5	5	130	j	0,9	14,8	—
41.	Kungla t.	p	4	2,5	1,5	26	0	j	27,0	?
42.	Lõksu t.	r	8	3	5	26	j	0	15,0	+
43.	„Pikkamaja“ t.	r	4	2,1	1,9	220	0,2	0,9	51,0	—
44.	Ringiste t.	a				11	0	0	10,5	+

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
45.	Tammiku asundus	a				18	0	0,7	14,4	—
46.	Vissi algk. (kaev kiriku j.)	r	12	4	8	56	j	0,7	16,5	—
47.	Vissi algk., kaev nr. 2	r	13	7	6	28	0	0	12,0	+
	(1925.—27. a.)									
48.	Karula üpt.	pk	152			6	0,15	0	14,8	?
	Koorküla vald. (sept. 1925. a.)									
49.	Mäe-Valgjärve t.	r	5	3	2	42	j	0,9	6,5	—
	Kuigatsi vald. (1925.—27. a.)									
50.	Kuigatsi üpt.	a	3	2,7	0,3	20			17,1	?
	Laanemetsa vald. (juuli 1924. a.)									
51.	Hiina t.	r	6	2,5	3,5	50	0	0	15,5	+
52.	„Kaku“ algkool	r	9	5	4	16	0	0	13,6	+
53.	Koiküla mõisa kaev nr. 1	r	5	0,5	4,5	88	0	0	23,0	+
54.	Koiküla mõisa kaev nr. 2	r	10	8	2	52	0	0	21,3	+
55.	Laanemetsa kirik ja algk.	r				34	0	0	15,5	+
56.	Laanemetsa mõis	p				28	0	0	23,8	+
57.	Loosu t.	r	8	5	3	32	j	0	14,5	+
58.	Nuustaku küla	a				26	0	0	11,0	+
59.	Suure-Kõrtsi asukoht	r				146	0	0	23,5	+
60.	Vallamaja	r	12	3	9	58	0	0	21,6	+
	Laatre vald. (1925.—27. a.)									
61.	Laatre üpt.	pk	20			8	0,15	0		?
	Leebiku vald. (juuni 1925. a.)									
62.	Kolmesilma t.	r	5	3	2	24	0	0	18,6	+
63.	Mangu popsikoht	r	2,5	0,5	2	58	0,05	0,1		—
64.	Pillikse t.	a				16	j	0	12,7	+
65.	„ „	r		1		22	0	0	11,7	+

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
66.	Vanamõisa asundus	r	3	1	2	66	0,5	0	18,2	?
67.	„ „	r	8	6	2	130	j	0	18,6	+
	(1925.—27. a.)									
68.	Leebiku üpt.	pk	36			10	0,1	0,1	10,6	?
	Lõve vald.									
	(juuli 1925. a.)									
69.	Jautsi t.	r	2	1	1	80	j	0	11,4	+
70.	Iltsme popsikoht	r				20	0	0	17,7	+
71.	Pori küla, oja	a				12	j	0	17,8	+
72.	Salu t.	p	8,5	7	1,5	14	0	0	12,5	+
73.	Salu popsikoht	p	7,5	6	1,5	20	j	0	12,8	+
74.	Vallamaja	p				40	j	0	19,5	+
75.	Vaestemaja	r	4	2	2	62	j	j	11,9	?
	Patküla vald.									
	(1925.—27. a.)									
76.	Helme üpt.	pk	27	12	15	12	0,05	0,1	10,1	?
	Sangaste vald.									
	(1925.—27. a.)									
77.	Restu-Antsla üpt.	a	5,5		0,5—	12	0,1	j	14,2	?
					5,5					
78.	Sangaste üpt. „Võime“	pk	145			5	0	0	14,1	+
	Sooru vald.									
	(1925.—27. a.)									
79.	Sooru üpt.	p	6			26	0	0	15,6	+
	Taagepera vald.									
	(juuli 1925. a.)									
80.	Aru t.	p	3	1,5	1,5	24	0	0	13,4	+
81.	Bokk'i m.	a				24	0	0	10,1	+
82.	Liivaku t. popsikoht	r	9	6	3	42	0,05	0	15,0	?
83.	Lupe t.	r	10	6	4	52	0	0	10,7	+

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
84.	Nahkru t.	p	8	3	5	46	0	j	3,2	?
85.	Raudsepa t.	r	2,5	1	1,5	60	0,2	j	8,2	?
86.	Seeli asun. t.	r	4,5	3	1,5	16	0	0	16,1	+
87.	Vanavardi t.	p	6	3	3	36	0	0	13,8	+
88.	Vaestemaja	r	10	4	6	220	j	j	14,4	?
89.	Venelase t.	p	6	4	2	74	0,05	0,1	12,7	—
90.	Volgesse t.	p	8	3	5	70	0	0	16,9	+
Taheva vald. (juuli 1924. a.)										
91.	Korkuna küla, Akmentiini kaev	r	12	6	6	48	0	0	19,3	+
92.	Hargla kirik	r				38	0	0	17,5	+
93.	Taheva jaam	r	2	0,5	1,5	12	0	0	17,0	+
94.	Taheva algkool	r	8	6	2	26	0	0	19,0	+
95.	Vallamaja	r	10	6	4	152	0,1	j	14,5	?
(1925.—27. a.)										
96.	Hargla üpt.	r	4			8	j	0	14,0	+
Tõlliste vald. (juuli 1924. a.)										
97.	Püsniku t.	r	10	6	4	8	0	0	24,8	+
98.	Tõlliste mõis, „Vanamaja“	a				22	j	0	19,5	+
99.	Vilaski t.	a				12	0	0	9,3	+
100.	Väike-Tiidriku t. Valga linn. (juuni 1930. a.)	a				6	0	0	10,3	+
101.	Kesk tn. 3	p				60	0,3	0,06	j	—
102.	Kesk tn. 16	p				98	0,3	0	2,5	—
103.	Kungla tn. 1	p				234	0,3	0,06	0	—
104.	Kungla tn. 31 kohal	p				46	0,4	0,1	1,2	—
105.	Kuperjanovi tn. 10-a.	p				90	0	0	0	+
106.	Kuperjanovi tn. 53	p				16	0	nj	nj	+
107.	Kuperj. ja Pika tn. nurgal	pk				4	3,5	0	2,0	—
108.	Lai tn. 3	p				150	0,5	0,3	nj	—
109.	Lai tn. 47	p				12	0	nj	0	+
110.	Lembitu tn. 1	p				22	0,2	0	0,1	?

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
111.	Naha tn. turukaev	p				112	0,2	0,07	0,1	—
112.	Naha tn. saun	art				8	0,3	0	2,7	—
113.	Perve tn. 2	r				32	0,2	0,03	0	—
114.	Piiri tn. 21	p				120	0,1	0,6	0	—
115.	Pikk tn. 10	r				234	0	0,04	0	?
116.	Pikk tn. 29	p				82	0,3	0,04	0	—
117.	Puraküla tn. 8	r				150	0,4	0,2	0	—
118.	Põllu tn. 3	pk				54	j	0	2,9	+
119.	Raudteejaam	pk				500	0	0	0,1	+
120.	Spordi tn. 1	r				68	j	0,15	0,1	—
121.	Suur-Sepa tn. 1	p				146	j	0,07	j	—
122.	Suur-Veski tn. 11	r				62	0	0,03	n j	?
123.	Tartu tee 23	r				110	j	j	n j	?
124.	Tartu tee 63	r				14	j	0	0	+
125.	Võru tee 29	r				138	0,25	n j	0	?
126.	Võru tee 42	r				156	0,6	0,6	n j	—
127.	Uus tn. 20	p				122	j	0,04	0	?
(okt. 1930. a.)										
128.	Härrade tn. 1	p				224	0,84	1,19	0	—
129.	Jaani tn. 7	r				90	0,3	0,15	0	—
130.	Kungla tn. 6	p				174	0,05	0,53	0	—
131.	Kungla tn. 21	r				110	j	0,74	0	—
132.	Kuperjanovi ja Pika tn. nurgal	pk				4	7,6	0,14	2,0	—
133.	Mesipuu tn. 3	p				116	0,12	0,44	j	—
134.	Metsa tn. 1	r				258	0,08	0,7	0	—
135.	Pedeli j. Poska tn. kohalt	jõ				8	0,85	j	j	—
136.	Pedeli jõgi Riia tn. kohalt	jõ				8	1,12	0	j	—
137.	Riia tn. 10	p				80	0,16	0,74	0	—
138.	Suur-Sepa tn. 6	p				116	0,15	0,23	0	—
139.	Tähe tn. 12	r				108	0,05	1,04	0	—
140.	Vabaduse tn. 16	p				152	j	1,19	0	—
141.	Vabaduse tn. 22	p				296	2,32	0,78	n j	—

Hind 1 kroon.